

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет гуманітарно-педагогічний**

ДОПУСКАЄТЬСЯ ДО ЗАХИСТУ

Завідувач кафедри
соціальної роботи та реабілітації
(назва кафедри)

_____ Сопівник І. В.
(підпис) (ПІБ)

«_____» _____ 2026 р.

БАКАЛАВРСЬКА КВАЛІФІКАЦІЙНА РОБОТА
на тему «Соціальна підтримка внутрішньо переміщених дітей в умовах
воєнного стану»

Спеціальність 231 Соціальна робота
(код і назва)

Гарант освітньої програми

доктор педагогічних наук, професор _____ Осадченко І. І.
(науковий ступінь та вчене звання) (підпис) (ПІБ)

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи

доктор педагогічних наук, професор _____ Демченко І.І.
(науковий ступінь та вчене звання) (підпис) (ПІБ)

Виконав _____
(підпис)

Магера Д.В.
(ПІБ студента)

**НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
БІОРЕСУРСІВ І ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ УКРАЇНИ
Факультет гуманітарно-педагогічний**

ЗАТВЕРДЖУЮ

Завідувач кафедри

соціальної роботи та реабілітації

(назва кафедри)

Сопівник І. В.

(підпис)

(ПІБ)

«_____» _____ 2026 р.

**З А В Д А Н Н Я
на виконання бакалаврської кваліфікаційної роботи
студенту
Магері Дмитру Вікторовичу**

Спеціальність 231 Соціальна робота

(код і назва)

Тема бакалаврської кваліфікаційної роботи **«Соціальна підтримка внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану»**

затверджена наказом ректора НУБіП України від «08» 04. 2025 року № 581 «С»

Термін подання завершеної роботи (проекту) на кафедру «_____»

(рік, місяць, число)

Вихідні дані до бакалаврської кваліфікаційної роботи: *наукові розробки вітчизняних і зарубіжних учених; матеріали періодичних видань; навчальна та довідкова література з теми дослідження.*

Перелік питань, які потрібно розробити:

1. З'ясувати сутність соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану.
2. Провести діагностику рівнів адаптованості внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану.
3. Теоретично обґрунтувати та перевірити ефективність програми соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану «Тут теж мій дім».
4. Розробити практичні рекомендації щодо соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану.

Дата видачі завдання «13» вересня 2025 р.

Керівник бакалаврської кваліфікаційної роботи

Демченко І.І.

(підпис)

(прізвище та ініціали)

Завдання прийняв до виконання

(підпис)

Магера Д.В.

(прізвище та ініціали студента)

РЕФЕРАТ

Кваліфікаційна бакалаврська робота на тему «Соціальна підтримка внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану» має таку структуру: 1) картку кваліфікаційної бакалаврської роботи; 2) титульний аркуш; 3) завдання до виконання кваліфікаційної бакалаврської роботи; 4) реферат; 5) зміст; 6) вступ; 7) основну частину (III розділи); 8) загальні висновки; 9) список використаних джерел; 10) додатки. У роботі подано 16 таблиць та 14 рисунків. Список використаних джерел містить 60 найменувань. Повний обсяг роботи становить 96 сторінок.

У першому розділі розглянуто теоретичні основи соціального супроводу дітей-ВПО. Проаналізовано сутність та особливості адаптації дітей зі статусом ВПО, визначено основні чинники впливу на їх психоемоційний стан після вимушеного переміщення. Досліджено нормативну базу та роль соціального працівника у процесі відновлення соціальних зв'язків та інтеграції дитини у нове середовище.

У другому розділі проведено діагностику рівнів адаптованості дітей на базі Нововолинського ліцею №7. Визначено емоційно-психологічні та когнітивно-поведінкові показники адаптації. За результатами емпіричного дослідження виявлено переважно середній та низький рівень адаптованості, підтверджено необхідність впровадження спеціалізованої програми підтримки.

У третьому розділі обґрунтовано та впроваджено програму соціальної підтримки «Тут теж мій дім». Здійснено експериментальну перевірку її ефективності, яка довела позитивну динаміку у зниженні рівня тривожності та покращенні комунікативних навичок учасників. Результати статистично підтверджені за допомогою математичного критерію Манна-Уїтні.

Ключові слова: соціальна підтримка, внутрішньо переміщені діти, соціальна адаптація, воєнний стан, психоемоційний стан, соціальний працівник, програма підтримки, соціальна інтеграція

ЗМІСТ

ВСТУП.....	5
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ.	
1.1. Поняття, сутність та структура соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану.....	9
1.2. Особливості адаптації дітей-ВПО в умовах воєнного стану та роль соціального працівника.....	20
Висновки до першого розділу	30
РОЗДІЛ 2. ДІАГНОСТИКА РІВНІВ АДАПТОВАНOSTІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ	32
2.1. Організаційно-методичне обґрунтування програми дослідно- експериментальної роботи.....	32
2.2. Діагностика рівнів адаптованості внутрішньо переміщених дітей	38
Висновки до другого розділу	61
РОЗДІЛ 3. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ «ТУТ ТЕЖ МІЙ ДІМ».....	63
3.1. Обґрунтування та впровадження програми соціальної підтримки «Тут теж мій дім».....	63
3.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи	68
Висновки до третього розділу	72
ВИСНОВКИ.....	74
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78
ДОДАТКИ.....	84

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасні реалії життя в Україні зумовлені низкою критичних факторів, які актуалізують необхідність звернення до стану найбільш вразливих категорій населення, насамперед дітей. Назване явище є об'єктом дискусій щодо його наслідків, оскільки дитяча психіка, не маючи сформованих захисних механізмів, зазнає найглибших травматичних впливів. У нашому розумінні, це зумовлює необхідність розроблення науково обґрунтованих методів взаємодії, що стали б ефективним інструментом підтримки у цей складний період.

Актуальність обраної теми викликана високим рівнем стресового навантаження, яке охопило усі верстви громадян. Це явище має системні наслідки, які проявляються на трьох визначальних рівнях: індивідуальному, соціальному та державному. На індивідуальному рівні спостерігається втрата попередніх соціальних контактів та потреба у формуванні нових зв'язків, що ускладнюється постійним психоемоційним напруженням. На соціальному рівні адаптаційний період стає тривалішим, оскільки порушується звичний хід соціалізації. На державному рівні масове переміщення населення створює значне навантаження на апарат управління, зумовлюючи необхідність оперативної трансформації законодавчої бази для забезпечення легітимності та добробуту допомоги. Необхідність відображено у таких документах: Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», який гарантує відповідні права на матеріальну, соціальну, медичну та освітню підтримку; Постанова Кабінету Міністрів України № 332 від 20.03.2022 [10] виступає важливим інструментом стабілізації, передбачаючи фінансове забезпечення дітей-ВПО. Попри наявність нормативного підґрунтя, проблематика підтримки внутрішньо переміщених осіб потребує постійного наукового осмислення.

Аналіз стану досліджуваного питання свідчить, що вітчизняні науковці активно вивчають цю проблематику ще з 2014 року. Серед провідних дослідників варто виділити В. Андрееву (психологічні аспекти адаптації),

Л. Буянську (соціально-психологічна підтримка), О. Гаврилюк (механізми соціальної інтеграції) та Ю. Гільбуха (освітні потреби). Разом із тим, сучасні дослідження не завжди враховують високу динаміку ситуації, яка змінюється щодня і створює певну суперечність між статичністю існуючих методик в соціальній роботі з внутрішньо переміщеними дітьми та динамічністю воєнних реалій. Також пріоритетним вектором соціальної роботи постає оновлення методичного інструментарію соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей.

Реалізація зазначених напрямів дозволить не лише мінімізувати травматичний вплив воєнного стану, а й забезпечити сталий розвиток особистісного потенціалу дитини навіть в умовах кризи. Саме зазначене протиріччя між наявними викликами та недостатністю адаптованих механізмів допомоги зумовило вибір теми кваліфікаційної роботи: **«Соціальна підтримка внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану»**.

Мета дослідження полягає в теоретичному обґрунтуванні та експериментальній перевірці ефективності програми соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану.

Досягнення поставленої мети вимагає вирішення таких **завдань**:

1. З'ясувати сутність соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану.
2. Провести діагностику рівнів адаптованості внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану.
3. Теоретично обґрунтувати та перевірити ефективність програми соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану «Тут теж мій дім».
4. Розробити практичні рекомендації щодо соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану.

Об'єкт дослідження – соціальна робота з внутрішньо переміщеними дітьми.

Предмет дослідження – програма соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану «Тут теж мій дім».

– теоретичні методи: аналіз літератури для визначення структурованого опису змісту поняття «внутрішньо переміщені діти», «соціальна адаптація», «соціальна підтримка»; порівняння та систематизація виокремлених компонентів соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану; аналіз, синтез, узагальнення під час розроблення експериментальної програми «Тут теж мій дім»;

– емпіричні методи: для вивчення стану адаптованості переміщених осіб; експерименти - констатувальний, який дав змогу здійснити діагностику рівнів адаптованості внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану; формувальний і контрольно-аналітичний, завдяки чому відстежено динаміку та перевірено ефективність впливу розробленої експериментальної програми

– математико-статистичні – описова статистика, кореляційний аналіз, обробка емпіричних даних (U-критерій Манна-Уїтні), що застосовані для доведення достовірності й ефективності результатів педагогічного експерименту

Експериментальна база дослідження. Дослідно-експериментальна робота на констатувальному, формувальному та контрольно-аналітичному етапах дослідження виконувалася на базі Нововолинського Ліцею № 7.

Вибірку склали 40 дітей віком 8-14 років з числа внутрішньо переміщених осіб

Наукова новизна дослідження полягає у доповненні теорії соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану; розробленні програми «Тут теж мій дім»; дістали подальшого розвитку наукові положення щодо змісту, методів і форм соціальної роботи з дітьми.

Практичне значення одержаних результатів передбачає, що реалізація розробленої програми допомоги дітям-переселенцям «Тут теж мій дім» дасть змогу сприяти відновленню почуття безпеки, формування соціальних зв'язків, підтримки емоційного благополуччя та інтеграції дітей у нове соціальне середовище.

Структура бакалаврської роботи. Робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до розділів, загальних висновків, 6 додатків (16 сторінок), списку використаних джерел (60 найменувань, з них 7 – іноземними мовами, та 37 з посиланнями на інтернет-сайти). Повний обсяг роботи становить 96 сторінок, основного тексту – 73 сторінки. Робота містить 16 таблиць і 14 рисунків на 22 сторінках основного тексту.

Апробація результатів дослідження. Результати дослідження оприлюднено на VI Міжнародній науково-практичній інтернет-конференції «Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка» (м. Полтава, 19–20 лютого 2026 року) [23].

РОЗДІЛ 1.

ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

1.1. Поняття, сутність та структура соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану

В умовах збройної агресії проти України проблема соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей проблема стала дуже актуальною для науки та практики. Масове переміщення населення, руйнування безпечного життєвого середовища, втрата звичних соціальних зв'язків, обмеження доступу до освіти, медичних і соціальних послуг спричинили поглиблення вразливості дитячого населення. За зазначених обставин внутрішньо переміщені діти потребують не лише невідкладного захисту, а й системної підтримки, спрямованої на збереження фізичного здоров'я, психоемоційної рівноваги, освітньої безперервності та повноцінного соціального розвитку.

Наукове осмислення соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей потребує звернення до сутнісного змісту відповідного поняття. **У широкому розумінні соціальну підтримку** доцільно визначати як цілісну систему правових, організаційних, економічних, психологічних, педагогічних і соціальних заходів, що реалізуються державними органами, органами місцевого самоврядування, закладами освіти, установами соціального захисту, медичними структурами, громадськими об'єднаннями та міжнародними організаціями з метою забезпечення належних умов життєдіяльності дитини. У контексті внутрішнього переміщення соціальна підтримка набуває специфічного змісту, оскільки спрямовується на подолання наслідків вимушеної зміни місця проживання, соціальної дезадаптації, психотравматичного досвіду війни та порушення звичного способу життя.

Враховуючи ситуацію в країні, специфіка професійної діяльності вимагає розуміння психоемоційного стану клієнтів. Для цього потрібно принаймні базове розуміння понять, великий вплив має ціннісна сфера особистості. Найбільш повним та обґрунтованим є визначення, що ціннісні орієнтації є усвідомленим вибором духовних або матеріальних цінностей, які є ціллю життя та засобом їх досягнення [52; 41]. Вони працюють як внутрішній «компас», що формує основне розуміння добра, справедливості та безпеки в свідомості людини. Досвід показує, що це не статична конструкція, адже ціннісні орієнтації є регуляторами поведінки, визначають план дій індивіда в тій чи іншій ситуації.

Однак втрата дому та кількість стресу, яку отримують діти в такі моменти, повністю змінюють її світогляд та ціннісні орієнтації щодо сприйняття світу.

Психотравмуючі події часто призводять до вимушеного «зсуву цінностей»: сфери, які були раніше пріоритетними: навчання, хобі, статус у групі, перестають бути першочерговими на заміну їм стають базові фізичні потреби, тому потрібно відразу звертати увагу на те, які цінності в людини на момент першого контакту.

Це допоможе зрозуміти кордони та які в неї цінності регулюють поведінку, структура, яку найчастіше згадують, була запропонована М. Рокічем [29]. Згідно з цією концепцією цінності мають два рівні, термінальний та інструментальний.

Термінальні цінності є переконанням, що кінцева мета варта того, щоб до неї прагнути задля задоволення основних для життя потреб, таких як безпека та здоров'я,

Інструментальні цінності, своєю чергою, є інструментом для досягнення цих цілей, наприклад, сміливість та відповідальність, завдяки ним і реалізуються вищезгадані цілі. У стабільному середовищі цінності мають чітку ієрархію. Проте інциденти з різкою зміною місця проживання та розривом соціальних зв'язків можуть різко змінити цінності у дитини тому ми повинні звертати на цей аспект велику увагу адже на період адаптації може бути відсутнє бажання до саморозвитку та соціалізації [29; 12]. Це є природною захисною реакцією, коли весь внутрішній ресурс йде на подолання тривоги. Нашим завданням на цьому етапі є допомога в відновленні ціннісної сфери та повернення віри у майбутнє.

У сучасних наукових дослідженнях, поряд з цінностями, особлива увага приділяється життєстійкості. Як зазначає Т. Титаренко, це здатність особистості витримувати навантаження війни, зберігати внутрішню цілісність та відновлюватись після травм [48]. Для дітей-ВПО життєстійкість є тим внутрішнім ресурсом, який дає змогу адаптуватись до нових умов, завдяки власним цінностям.

Сучасне розуміння терміна соціальної підтримки суттєво змінилось з 2014 року: від надання базової психологічної допомоги до одного з головних аспектів у реаліях українців. Рівень психологічної підтримки внутрішньо переселеним громадянам є недостатнім для компенсації всіх травм, що потребує більш гнучких методів роботи [42; 30].

У цьому контексті роботи вітчизняних науковців можна відокремити декілька основних підходів задля розуміння соціальної підтримки: Діяльнісно-системний підхід має на меті зробити соціальну підтримку як чіткий план дій в певних ситуаціях. Т. Семигіна подає цю інформацію як цілеспрямовану допомогу групі людей задля подолання складних життєвих обставин [5; 13]. Рекомендується використовувати комплекс заходів для подолання цих проблем, а саме діагностику, безпосереднє втручання та подальший супровід задля найефективнішого вирішення проблеми та навчання клієнта діяти самостійно в майбутньому [2].

Соціально-педагогічний підхід розглядає соціальну допомогу, як більш ефективну, адже це не тільки допомога а й інструмент розвитку та соціалізації. Науковці розглядають соціалізацію як двосторонній процес. З одного боку, індивід засвоює соціальний досвід, входячи в соціальне середовище, а з іншого боку, активно відтворює систему соціальних зв'язків за рахунок своєї діяльності [16]. На думку О. Карпенка, в умовах кризи цей процес може гальмуватись внаслідок втрати довіри світові [17].

Інституційний підхід інтерпретує І. Зверева як соціальну та інституційну діяльність суспільства, а саме діяльність працює через уповноважені органи, які і мають цю діяльність як основну мету їх роботи [47]. Воно має на меті робити

підтримку систематичною та комплексною що повинно позитивно вплинути на рівень допомоги дітям ВПО.

Процес соціальної адаптації дітей-ВПО має розглядатися як багатоаспектний процес забезпечення прав, свобод, інтересів і базових потреб дитини, яка зазнала вимушеного переміщення внаслідок бойових дій, тимчасової окупації, насильства, загрози життю або руйнування житла. Зміст соціальної підтримки не обмежується матеріальною допомогою чи адміністративним супроводом. Соціальна підтримка охоплює формування безпечного середовища, відновлення соціальної стабільності, створення умов для доступу до освіти, медичного обслуговування, психологічної допомоги, а також сприяння інтеграції дитини у нову громаду.

Сутність соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей найбільш повно розкривається через основні функціональні характеристики. Насамперед ідеться про захисну функцію, оскільки соціальна підтримка покликана гарантувати недопущення порушення прав дитини, соціального виключення, дискримінації, насильства, експлуатації та бездоглядності. Не менш важливою є компенсаційна функція, пов'язана з частковим подоланням матеріальних, освітніх, психологічних і соціальних втрат, яких зазнала дитина внаслідок переміщення. Адаптаційна функція виявляється у сприянні пристосуванню дитини до нових умов проживання, навчання і спілкування. Розвивальна функція передбачає створення передумов для гармонійного особистісного становлення, незважаючи на кризовий характер життєвої ситуації.

Розкриття сутності соціальної підтримки потребує врахування особливостей правового режиму воєнного стану. Воєнний стан не лише ускладнює функціонування соціальних інституцій, а й посилює потребу в оперативних, скоординованих і безперервних механізмах допомоги. Нестабільність безпекової ситуації, повторні переміщення, руйнування інфраструктури, перевантаження соціальних служб і дефіцит ресурсів істотно впливають на можливості надання допомоги внутрішньо переміщеним дітям. За таких умов соціальна підтримка повинна мати виразний безпековий характер і

бути орієнтованою не лише на реагування на вже наявні проблеми, а й на запобігання новим ризикам для дитячого розвитку.

Комплексний характер соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей означає поєднання різних видів допомоги в єдиній системі впливу на життєву ситуацію дитини. Матеріальне забезпечення без психологічної стабілізації не дає стійкого результату. Освітня інтеграція без медико-соціального супроводу також не забезпечує повноцінного відновлення життєвих перспектив. Саме тому соціальна підтримка має ґрунтуватися на міждисциплінарному підході, що передбачає узгоджену взаємодію фахівців соціальної роботи, педагогіки, психології, медицини, юриспруденції та публічного управління.

Поряд із комплексністю важливого значення набуває адресність соціальної підтримки. Категорія внутрішньо переміщених дітей не є однорідною за складом, потребами й рівнем уразливості. Серед внутрішньо переміщених дітей окремої уваги потребують діти раннього віку, діти з інвалідністю, діти, позбавлені батьківського піклування, діти з досвідом втрати членів сім'ї, діти, які пережили окупацію, полон, обстріли або інші форми воєнної травматизації. У зв'язку з указаними обставинами система соціальної підтримки повинна спиратися на індивідуальну оцінку потреб дитини та родини, визначення актуальних ризиків і добір оптимального комплексу заходів.

Системний аналіз проблеми зумовлює звернення до структури соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей. Структуру доцільно розглядати як сукупність взаємопов'язаних компонентів, що забезпечують цілісність, послідовність і результативність підтримувального впливу. До основних структурних компонентів належать нормативно-правовий, інституційний, змістово-функціональний, технологічний і результативний компоненти.

Нормативно-правовий компонент визначає загальні засади, принципи, межі та гарантії соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей. Нормативно-правова основа охоплює Конституцію України, законодавство у сфері захисту прав дитини, акти щодо правового статусу внутрішньо

переміщених осіб, норми сімейного, цивільного, освітнього та соціального законодавства, а також міжнародні стандарти захисту дитинства. Наявність належної нормативно-правової бази забезпечує легітимність дій суб'єктів підтримки та визначає юридичні механізми реалізації прав дитини на безпеку, освіту, соціальний захист, охорону здоров'я і сімейне виховання.

Інституційний компонент охоплює коло суб'єктів, уповноважених здійснювати соціальну підтримку внутрішньо переміщених дітей. До інституційного компонента належать центральні та місцеві органи виконавчої влади, органи місцевого самоврядування, служби у справах дітей, центри соціальних служб, заклади освіти, заклади охорони здоров'я, інклюзивно-ресурсні центри, правоохоронні органи, громадські та благодійні організації, міжнародні гуманітарні структури. Наявність значної кількості суб'єктів соціальної підтримки засвідчує багаторівневий характер системи допомоги. Водночас ефективність інституційної взаємодії залежить від узгодженості управлінських рішень, налагодженого інформаційного обміну та чіткого розподілу компетенцій.

Змістово-функціональний компонент відображає конкретні напрями соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей. Найперше варто виокремити матеріально-побутовий напрям, що передбачає забезпечення житлом, харчуванням, одягом, засобами гігієни, гуманітарною допомогою та соціальними виплатами. Значення матеріально-побутового напрямку полягає у створенні мінімально необхідних умов для фізичного виживання і стабілізації повсякденного життя дитини.

Наступним напрямом є соціально-правова підтримка, яка охоплює документування статусу внутрішньо переміщеної особи, оформлення соціальних гарантій, правовий супровід сім'ї, захист інтересів дитини, а також представництво у випадках порушення прав. Соціально-правова підтримка має принципове значення в ситуаціях, коли родина стикається з втратою документів, обмеженням доступу до послуг або необхідністю підтвердження юридичного статусу.

Важливе місце у структурі соціальної підтримки посідає психологічний і психосоціальний напрям. Війна формує для дитячої психіки тривалий стресовий фон, що проявляється у тривожності, страхах, порушеннях сну, емоційній нестабільності, труднощах соціальної взаємодії та навчальної адаптації. Психологічна підтримка покликана зменшити наслідки травматичного досвіду, сприяти емоційній стабілізації, відновити базове відчуття безпеки та зміцнити адаптаційні ресурси особистості. Психосоціальний супровід має поширюватися не лише на дитину, а й на членів родини, оскільки сімейне середовище істотно впливає на темпи і якість відновлення.

Органічним складником змістово-функціонального компонента виступає освітня підтримка. Освітня підтримка забезпечує безперервність навчального процесу, інтеграцію дитини в новий учнівський колектив, організацію дистанційного, змішаного або очного навчання залежно від безпекових умов, а також надання педагогічної допомоги у випадках освітніх втрат. Освітній простір у ситуації внутрішнього переміщення виконує не лише навчальну, а й соціалізаційну, стабілізаційну та реабілітаційну функцію. Саме з цієї причини освітня підтримка є важливою умовою відновлення життєвої перспективи внутрішньо переміщеної дитини.

Не менш значущим напрямом є медико-соціальна та реабілітаційна підтримка. Медико-соціальний супровід охоплює доступ до первинної медичної допомоги, профілактичних оглядів, вакцинації, лікування хронічних захворювань, реабілітаційних послуг, інклюзивного супроводу дітей з особливими освітніми потребами та допомоги дітям, які постраждали фізично або психологічно внаслідок бойових дій. Належне функціонування медико-соціального напрямку забезпечує збереження здоров'я, профілактику ускладнень і підтримання загального рівня життєздатності дитини.

У структурі соціальної підтримки окремо можна виділити сімейно-орієнтований напрям. Пріоритет сімейного виховання і збереження родинного оточення є одним із базових принципів сучасної соціальної політики у сфері дитинства. Підтримка внутрішньо переміщеної дитини не може бути

ефективною без підтримки батьків, законних представників або осіб, які здійснюють догляд. Соціальна робота з родиною повинна бути спрямована на зміцнення батьківського потенціалу, попередження сімейної дезадаптації, профілактику насильства, зниження ризику вилучення дитини з сім'ї та недопущення інституціалізації.

Технологічний компонент соціальної підтримки характеризує способи практичної реалізації допомоги. До технологічного компонента належать первинна оцінка потреб, соціальне інспектування, ведення випадку, соціальний супровід, кризове втручання, консультування, перенаправлення до профільних служб, міжвідомча взаємодія, моніторинг стану дитини та оцінка ефективності наданих послуг. Використання сучасних соціальних технологій сприяє переходу від формального обслуговування до індивідуалізованої допомоги, орієнтованої на конкретну життєву ситуацію дитини і родини.

Результативний компонент відображає наслідки реалізації заходів соціальної підтримки та дає змогу оцінити рівень досягнення поставлених цілей. До основних очікуваних результатів належать відновлення відчуття безпеки, підвищення рівня соціальної адаптації, збереження або відновлення доступу до освіти і медичної допомоги, стабілізація емоційного стану, зміцнення сімейного функціонування та зниження ризику соціального виключення. Саме результативний компонент дозволяє оцінити, наскільки система соціальної підтримки відповідає реальним потребам внутрішньо переміщених дітей.

Узагальнення наукових підходів дає підстави стверджувати, що ефективність соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей залежить від системності державної політики, узгодженості міжвідомчої взаємодії, професійної готовності фахівців соціальної сфери, ресурсної спроможності територіальних громад і дотримання принципу найкращих інтересів дитини. За умов тривалого воєнного стану пріоритетним завданням соціальної політики має бути не лише реагування на вже наявні виклики, а й формування стійкого механізму захисту дитинства, здатного забезпечити збереження людського

потенціалу країни та створити підґрунтя для повоєнного відновлення суспільства.

Механізми соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей можна поділити на три основні категорії, що забезпечують цілісність впливу на особистість та її оточення. Такий трикомпонентний підхід дозволяє охопити усі аспекти життєдіяльності дитини в умовах кризи. Зазначені механізми можна класифікувати таким чином:

1. Психоемоційна підтримка. Її мета полягає у створенні безпечного середовища, атмосфери турботи, безумовного прийняття та довіри. Цей компонент є фундаментальним, адже саме емоційна стабілізація стає передумовою для подальшої соціалізації та навчання.

2. Інструментальна підтримка. Вона передбачає надання конкретних матеріальних ресурсів, таких як фінансова допомога, забезпечення речами першої необхідності та житлом. Задоволення базових фізіологічних потреб є необхідною умовою для відновлення відчуття безпеки та стабільності.

3. Інформаційна підтримка. Полягає у наданні актуальних відомостей щодо прав, доступних послуг та алгоритмів дій у нових умовах проживання. Авторська інтерпретація полягає в тому, що без належного інформаційного супроводу навіть наявність матеріальних ресурсів не гарантує ефективної інтеграції дитини та сім'ї у нове соціальне середовище. Інформаційна підтримка – це надання консультацій та інструкцій. Вона може бути найбільш ефективною завдяки зниженню рівня тривожності та можливостям подальшої активної самореалізації. Отримуючи чітку «дорожню карту» завдяки консультаціям та інструкціям щодо подальших дій, людина повертає відчуття контролю над власним життям [28].

Отже, інтеграція зазначених трьох компонентів у єдину систему соціальної роботи дозволяє не лише мінімізувати негативні наслідки травматичних подій, а й забезпечити сталий розвиток особистісного потенціалу дитини [3; 51]. З огляду на це, саме комплексність та взаємодоповнюваність цих видів допомоги визначають ефективність процесу адаптації внутрішньо переміщених дітей в

умовах воєнного стану. Тому комплексність підходів до соціальної допомоги позитивно відображається на ефективності, в нашій державі поєднується як системність так і індивідуальність під кожного залежно від рівня потреб.

У нашому дослідженні категорія «дитина» визначається відповідно до чинного законодавства України як особа віком до 18 років, за винятком випадків набуття повної цивільної дієздатності раніше вказаного віку згідно зі статтями 34 та 35 Цивільного кодексу України [38]. Ця вікова група є найбільш вразливою в умовах воєнного стану через відсутність сформованих власних механізмів психологічного захисту та повну залежність від рішень дорослих, що зумовлює необхідність особливої уваги до їхнього становища.

Нормативно-правове підґрунтя дослідження базується на чітко визначеному у чинному законодавстві України терміні «внутрішньо переміщена особа», що надає легітимність заходам та діям, спрямованим на допомогу цій категорії громадян. Головним документом у цій сфері виступає Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб», згідно з яким внутрішньо переміщеною особою визнається громадянин України, який постійно проживає на території держави та був змушений залишити своє місце проживання у результаті або загрози виникнення надзвичайних ситуацій техногенного, природного чи іншого характеру, збройного конфлікту, тимчасової окупації, повсюдних проявів насильства, порушень прав людини та надзвичайних ситуацій [34].

Таке широке трактування дозволяє охопити правовим захистом не лише осіб, переміщених внаслідок війни, а й тих, хто постраждав від інших загроз безпеці та життю, що є критично важливим для забезпечення комплексності соціальної підтримки. Саме наявність чіткого законодавчого визначення уможливорює диференціацію потреб різних груп ВПО та забезпечує правову основу для надання адресної допомоги, включаючи матеріальне забезпечення, медичне обслуговування та освітні послуги, що є фундаментом для стабілізації їхнього становища в новому середовищі.

Базовим поняттям, яке неодноразово використовуватиметься в роботі, є адаптація, яка в нашому контексті розглядається крізь призму соціальної адаптації, адже перші місяці після переселення є критичними для становлення особистості в нових умовах. Спираючись на наукову позицію В. Воловича, ми можемо окреслити цей термін як процес пристосування індивіда до середовища, що передбачає засвоєння нових патернів поведінки, ціннісних орієнтирів та норм, притаманних новому оточенню.

Враховуючи індивідуальні характеристики особи, яка адаптується в новому суспільстві, цей процес може набувати пасивного характеру, що передбачає сприйняття умов без активної зміни самого оточення, або ж активного, коли індивід намагається не лише пристосуватися, а й трансформувати середовище для власного комфорту [24; 6; 49]. Для дітей-ВПО пріоритетним є стимулювання активної позиції, що дозволяє уникнути формування комплексу жертви та сприяє суб'єктності дитини у процесі власного відновлення.

Щодо механізму реалізації соціальної підтримки, то є підстави стверджувати, що вона реалізується через три функції, які послідовно змінюють одна одну, забезпечуючи цілісність супроводу. Першочерговою виступає захисна функція, яка реалізується на початковому етапі роботи та спрямована на задоволення базових потреб дитини, таких як забезпечення житлом та матеріальними виплатами, що на перший час є критично необхідними, оскільки вони забезпечують підтримку найбільш вразливого прошарку суспільства [18] та мінімізують ризики виникнення психічних і фізичних розладів.

Після того, як дитина досягає стану емоційної стабілізації та відчуває себе у безпеці, активізується відновлювальна функція, мета якої полягає у поверненні особистості до нормального стану функціонування та мінімізації наслідків травматичного досвіду, що включає надання психосоціальної допомоги та повернення до освітнього процесу згідно з рекомендаціями Міністерства освіти і науки України [35; 44].

Завершальною, водночас найбільш тривалою та складною, є інтеграційна функція, яку можна описати як логічне продовження відновлювального етапу, але з глибшим соціальним впливом, адже якщо відновлення повертає дитину до доступу благ, то інтеграція забезпечує закріплення її в соціумі для подальшої самостійної діяльності. Це передбачає налагодження стосунків з місцевими однолітками та залучення до громадських ініціатив, що, безумовно, має позитивний ефект на процес адаптації, сприяє гармонійному розвитку особистості та мінімізує ризики соціальної ізоляції [32].

Послідовна реалізація зазначених функцій створює необхідні умови для ефективної соціалізації дітей, які постраждали від воєнних дій. Тому проблема цієї вразливої групи є багатовимірною та вимагає системного підходу до її вирішення.

Отже, допомога дітям-ВПО в умовах воєнного стану становить складну багаторівневу систему, що поєднує правові, організаційні, соціально-економічні, психологічні, медичні та педагогічні механізми впливу. Сутність соціальної підтримки полягає у забезпеченні захисту прав дитини, компенсації наслідків вимушеного переміщення, сприянні адаптації до нових умов життя та створенні передумов для повноцінного розвитку. Структура соціальної підтримки охоплює нормативно-правовий, інституційний, змістово-функціональний, технологічний і результативний компоненти, взаємодія яких формує цілісну модель допомоги.

1.2. Особливості адаптації дітей-ВПО в умовах воєнного стану та роль соціального працівника

Вимушене переміщення має вкрай негативний вплив на дитину та дестабілізує її психічний стан через втрату відчуття безпеки та стабільності. Саме поняття «дому» для дитини є не лише фізичним простором, а й системою соціальних зв'язків та зрозумілих правил, яка руйнується в один момент [7]. Навіть усвідомлення того факту, що дитина перебуває фізично в безпечному місці не завжди її заспокоює. Пережитий травматичний досвід змушує дитячу

психіку працювати на межі можливостей. Через це вона постійно знаходиться в стані хронічного стресу, а її психіка функціонує в режимі «виживання» та тривожного очікування. Таке навантаження спричинено не лише травматичними спогадами (обстріли, окупація), а й невизначеністю життєвих перспектив.

Ситуація ускладнюється феноменом «невизначеної втрати», коли близькі їй люди, друзі, домашні улюбленці або житло можуть залишатись на окупованих територіях. Через відсутність чіткості в таких ситуаціях процес нормального переживання горя ніби ставиться на паузу: дитина не може повноцінно відпустити їх та пережити горе., що посилюється втратою соціальних зв'язків та матеріальних благ. Намагаючись захиститися від такого емоційного перевантаження, психіка, активізовує захисні механізми. На практиці це найчастіше проявляються у порушеннях сну, постійній дратівливості, проблемах з концентрацією уваги або ж може, навпаки, мати стан замкненості, соціальної ізоляції та апатії [11; 22].

Аналіз цих даних (див. табл. 1.1) показує, що змінився не лише масштаб проблем, а і їх наповнення: від суто економічних питань (виживання) фокус змістився на велику кількість психологічних розладів та соціальної дезадаптації. Якщо на початку повномасштабного вторгнення пріоритетом було знайти дах над головою, то зараз первинною є проблема інтеграції на тлі конфліктів інтересів в новому місці життя. Дітям доводиться самостійно шукати своє місце в нових колективах, що нерідко супроводжується непорозуміннями та необхідністю долати внутрішні бар'єри у спілкуванні.

У контексті аналізу соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей доцільно окремо зосередити увагу на підлітковій групі, оскільки підлітковий вік поєднує високу чутливість до зовнішніх кризових впливів із потребою в автономії, самовизначенні та соціальному визнанні. Втрата стабільного кола спілкування та необхідність з нуля будувати свій авторитет у новому середовищі робить переміщених підлітків найбільш вразливими до стресу. Це, своєю чергою, вимагає виваженого та індивідуального підходу з боку соціального працівника для попередження їхньої маргіналізації.

Таблиця 1.1

**Динаміка змін у становищі та системі підтримки ВПО
в Україні (2022-2025 рр.)**

Сфера підтримки	Статистика (2022-2023)	Статистика (2024-2025)	Загальна тенденція
Житлові умови	18% родин ВПО проживали у колективних центрах (школи, гуртожитки) [60]	2-3% родин ВПО залишаються у колективних центрах 54% в орендованому житлі [60]	Перехід від тимчасових варіантів на постійне місце проживання, але через це відбувається збільшення цін
Фінансова допомога	3-3.2 мільйона отримували 2000-3000 грн на особу критерії були максимально широкі [10]	1.4-1.5 мільйонів отримують допомогу це становить 40~45% від загальної кількості ВПО внаслідок посилення критеріїв [10]	Значно скоротили кількість виплат внаслідок складної процедури що економить бюджет але залишає ризики бідності
Освітні послуги	Понад 2 мільйони дітей навчались лише онлайн [53]	Близько 600 тисяч навчаються онлайн. Держава планує повернути хоч 300 тисяч [53]	Кількість дітей які навчаються онлайн зменшилась але все ж повна інтеграція не йде повністю що погіршує рівень соціалізації
Фінансове становище родини	Родини виживали за рахунок заощаджень та фінансової допомоги, лише третина працевлаштувались відразу чи мали роботу і далі [9]	Кількість офіційно влаштованих зросла, але 82% вказують на те, що бюджету вистачає лише на базові потреби [9]	Роботу знаходять але через інфляцію сім'ям важче досягти кращого рівня життя що впливає на психологічний клімат вдома
Рівень психологічної допомоги	Гострі реакції внаслідок обстрілів, відсутності розуміння що робити та втрати як людей так і матеріальних цінностей	Вигорання через хронічний стрес, у 44% дітей фіксують ПТСР, що збільшило кількість випадків депресії та апатії у дітей [14]	Попит росте швидше ніж пропозиції, що має як наслідок відсутність допомоги в більшості населення, адже черги та вартість виростають

Сучасна ситуація засвідчує тенденцію, за якої частина дітей і підлітків з числа внутрішньо переміщених осіб перебуває не стільки на етапі повноцінної інтеграції у приймаючі громади, скільки на етапі психологічного, емоційного та соціального виснаження. Причиною зазначеної тенденції є не лише сам факт вимушеного переміщення, а й тривале збереження невирішених проблем, пов'язаних із житлом, безпекою, доступом до якісної освіти, стабільністю соціального оточення, економічною вразливістю родини та невизначеністю життєвих перспектив. Відповідно, процес адаптації нерідко набуває затяжного характеру, а соціальна інтеграція втрачає ознаки послідовного входження у нове середовище та дедалі більше супроводжується накопиченням втоми, фрустрації й тривоги. Дані UNICEF і UNHCR послідовно вказують на те, що вимушене переміщення дітей та молоді пов'язане з тривалим психоемоційним навантаженням, порушенням доступу до послуг і підвищенням ризиків для психічного здоров'я.

Оскільки український досвід повномасштабного воєнного переміщення ще не може бути осмислений у повному історичному та поколіннєвому масштабі, вагомим значення набуває звернення до міжнародного досвіду дослідження дитячої та підліткової реакції на травматичні події, війну і переміщення. Міжнародні наукові та прикладні матеріали дають змогу простежити відносно стійкі закономірності реагування дітей різного віку на стрес, втрату безпеки та руйнування звичного життєвого порядку. У такому контексті важливим є підхід Національної мережі дитячого травматичного стресу США, відповідно до якого прояви травматичного стресу мають вікову специфіку, хоча загальна логіка реагування пов'язана з порушенням почуття безпеки, труднощами емоційної регуляції та змінами у поведінці.

Згідно з матеріалами National Child Traumatic Stress Network, у дітей дошкільного віку стресові реакції нерідко набувають форми регресивної поведінки. Ідеться про повернення до більш ранніх моделей самозаспокоєння, зокрема смоктання пальця, посилення залежності від дорослого, страх розлуки, труднощі зі сном або посилення плаксивості. Подібні прояви доцільно

розглядати як спробу відновлення відчуття втраченої безпеки в умовах, коли дитина не має достатніх когнітивних ресурсів для осмислення травматичних подій. У дітей шкільного віку реакція на стрес часто поєднує емоційний дистрес із соматичними скаргами, зниженням концентрації уваги, почуттям провини та схильністю персоналізувати причини сімейних або суспільних потрясінь. Отже, для молодших вікових груп характерним є поєднання поведінкових, емоційних і тілесних реакцій, які без належного супроводу можуть набувати стійкого характеру.

Найбільш складною для фахового супроводу групою є саме підлітки з числа внутрішньо переміщених осіб. Підлітковий вік сам по собі пов'язаний із кризою ідентичності, підвищеною емоційною лабільністю, чутливістю до оцінки однолітків і прагненням до контролю над власним життям. За умов війни, вимушеного переміщення та руйнування звичних соціальних зв'язків зазначені вікові особливості посилюються додатковими факторами ризику. Унаслідок поєднання травматичного досвіду, втрати стабільності та обмеженого впливу на власну життєву ситуацію підлітки можуть демонструвати широкий спектр дезадаптивних реакцій, які важко прогнозувати в кожному окремому випадку. Частина підлітків обирає стратегію різкого самоусунення від соціальної взаємодії, емоційного закриття, відмови від спілкування і звуження життєвого простору до меж кімнати або цифрового середовища. Інша частина підлітків, навпаки, виявляє протестну, імпульсивну або ризиковану поведінку як спосіб відновлення хоча б ілюзорного відчуття контролю, переключення уваги з внутрішнього напруження або компенсації пережитого безсилля. Міжнародні матеріали UNICEF прямо пов'язують стан психічного благополуччя підлітків із ризиком самоушкодження, вживання алкоголю, наркотичних речовин та інших форм ризикованої поведінки.

З міжнародних оглядів також відомо, що переміщені підлітки частіше стикаються з проблемами психічного здоров'я, суїцидальною ідеацією, шкідливими копінг-стратегіями та труднощами соціальної інтеграції, якщо стресове середовище зберігається тривалий час. Тому ефективна підтримка

підлітків ВПО повинна поєднувати психосоціальний супровід, відновлення відчуття контролю над власним життям, підтримку освітньої мотивації, формування безпечних горизонтальних зв'язків з однолітками, наявність значущого дорослого та раннє виявлення дезадаптивних форм поведінки. За відсутності такої багаторівневої підтримки виснаження підлітків ВПО може поглиблюватися та трансформуватися у стійкі форми соціального відчуження, девіантної поведінки або тривалих порушень психічного здоров'я [54].

Отже, у структурі соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей підлітковий напрям повинен посідати пріоритетне місце як у науковому аналізі, так і в практиці соціальної роботи.

У звіті ЮНІСЕФ щодо гуманітарних потреб дітей в Україні зазначають, що хронічний стрес призводить до втрат можливостей до навчання, коли дитина не має внутрішнього ресурсу для повноцінної комунікації з однолітками, і ці показники є критичними, більше 5 мільйонів дітей недоотримують навчального матеріалу. [59]. Через це й виникає «замкнене коло», де дитина недостатньо засвоює матеріал і відчуває підвищену тривожність, оскільки не встигає за однолітками в освітньому процесі.

Якщо проаналізувати глибину цих травм, то винна в цьому не лише війна а й середовище в якому дитина знаходилась та знаходиться після переміщення. Фахівці Центру розвитку дитина Гарвардського університету, ввели термін «Токсичний стрес». Його суть полягає в тому, що сам по собі стрес не завжди ламає психіку [26], а погіршуються наслідки саме коли дитина залишається з своїми переживаннями без підтримки дорослих [58]. Тобто якщо поблизу буде хоч одна стабільна близька людина це буде легше пережити та адаптуватись до нових викликів. Це підтверджено у глобальних рекомендаціях Міжвідомчого постійного комітету (IASC), де вказано, що першим кроком є не психотерапія, а відновлення соціальних зв'язків та активізація громади [57]. Тобто соціальний працівник повинен спочатку створити комфортний простір для спілкування і тільки після цього проводити роботу з дитиною.

Але основним «якорем безпеки» для дитини є її родина, яка допомагає їй залишатись стабільною. Проте, коли батьки перебувають в постійному стресі та негативних думках, вони не мають контакту з дитиною [4]. Це руйнує як зв'язки, так і психіку дитини, і під час спроб відновити зв'язки вона лише «дзеркалить» негатив та тривогу.

Окремим викликом є соціальне сирітство серед дітей-ВПО, коли батьки присутні фізично, але через власний психологічний стан уникають виховного процесу. Згідно з дослідженням О. Безпалько, соціальний працівник повинен бути фасилітатором відновлення сімейного добробуту, використовуючи технології раннього втручання [1].

Однак індивідуальна стійкість не зможе компенсувати всю проблематику. Згідно з офіційним звітом ЮНІСЕФ «Гуманітарні дії для дітей», опублікованим у 2024 році, кількість дітей в Україні, яким потрібна допомога близько 2,9 мільйона на той час[56]. Саме тому мобілізація людських ресурсів соціальних працівників вкрай важлива і повинні частішати випадки масштабних програм психосоціальної підтримки у громадах.

Загалом дитина переживає чотири етапи, від шоку та сильної тривоги до пошуку ресурсів та інтеграції. Розуміючи ці моменти, потрібно уникати хаотичних дій, натомість праювати за чітким планом, який передбачає безпечне середовище для дитини. Як зазначалось у попередніх дослідженнях, підтримка внутрішньо переміщених дітей найкраще реалізується через логічно побудований ланцюг від стабілізації умов життя та відчуття безпеки до нижчого рівня тривоги, що, своєю чергою, сприяє відновленню здатності до навчання та зміцнення внутрішнього світу [31]. Зміни задля комфорту дитини зазначені у Законі України «Про соціальні послуги». Ми не адаптуємо дитину під наш план повністю а підлаштовуємо план щоб було комфортно людині [39]. Практична діяльність також регламентується Державним стандартом соціальної адаптації. Цей документ визначає зміст послуги, а саме навчання, формування та розвиток соціальних навичок, оформлення документів та психологічну підтримку [37].

Також гострою проблемою залишається дискримінація, попри існуючі в суспільстві ідеї національної єдності, на практиці найчастіше дітей-ВПО у нових школах вважають чужими та не приймають через фізичні чи психічні особливості. Окремо стоїть мовне питання. Змінити мову спілкування не так легко як здається відразу. На це потрібен час, а первинні етапи соціалізації втрачаються.

Основне завдання соціального працівника полягає в медіації, це означає не лише захистити дитину, а й навчити людей приймати нове та сприймати тих хто відрізняється від них. Саме тут діє принцип інклюзії спроби впровадження якого існують давно, але він усе ж потребує удосконалення, щоб кожна людина могла себе відчувати такою ж як інші а не сепарувалась. Але все ж потрібно розуміти різницю між включенням, сегрегацією та інтеграцією адже терміни хоч і суміжні але відрізняються за змістом.

Виключення – це позбавлення доступу до освіти або ж відмова в доступі, сегрегація відбувається при переміщенні дітей з ООП (Особливі Освітні Потреби) в окремі заклади де їх ізолюють від інших. інтеграція це – процес включення в освітній процес враховуючи особливості та зберігаючи її ідентичність, вона на відбувається в нас часто завдяки освітнім реформам та надає дітям можливість навчатись зі всіма [35; 15].

Реалізації цих принципів відбувається не хаотично, а по чіткій системі з певними видозмінами для індивідуального підходу. Першочерговим є індивідуальне консультування, але не глибока психотерапія а лише консультативна підтримка задля нормалізації стану для подальшої роботи. У підручнику Л. Тюпті зазначається, що мета такого консультування це допомогти клієнту структурувати той хаос що в голові на початкових етапах і спільно створити свій алгоритм [50]. Для дитини-ВПО це повинно бути як дружня розмова основним в цьому діалозі є активне слухання, щоб дитина могла вербалізувати свої переживання, які вона має в цей момент, адже це буде мати терапевтичний ефект.

Але враховуючи, що одна з основних проблем є втрата соціальний зв'язків, то нам потрібні й групові заняття. Той самий автор вказує, що групова робота є не тільки ефективною а й економічно вигідною, адже робота ведеться не з однією особою за час терапії, а охоплюється коло людей з схожими проблемами, та це активізує механізми взаємопідтримки [50]. Для підлітків це є критично важливим, адже завдяки цьому вони бачать, що вони не одні мають таку проблему та розуміють що її можуть підтримати в скрутні моменти, що відразу прибирає їх відчуття стигматизації.

Проте потрібно звісно ж і працювати з оточенням дитини і для цього можна використовувати сімейний супровід. Це комплексна послуга, яку регулюють Державні стандарти соціального супроводу сімей. Згідно з цим документом, за сім'єю закріплюють фахівця який веде їх від оцінки до моменту вирішення кризи а саме: відновлення документів, оформлення виплат та знаходження робочого місця в новому місці проживання батькам [36]. Коли рівень стресу в нормі у батьків, дитина також відчуває себе краще. Але в наших реаліях реалізація таких послуг повноцінно неможлива внаслідок недостатньої кількості кадрів та високого попиту на цей рід послуг, проте мінімізація бюрократичних перепон спрощує ці процедури та зменшує рівень навантажень на кожного працівника та отримувача послуг.

Окремо можна додати проєктну діяльність, завдяки якій залучаються додаткові ресурси. Правовою основою для цього є Закон України «Про волонтерську діяльність», який дає змогу соціальним службам офіційно залучати волонтерів до організації навчання та дозвілля дітей [33]. Завдяки цьому в громадах створюють дитячі простори, які фінансуються за грантові кошти. Піднімаючи тему адаптації потрібно враховувати, що робота відбувається на основні нормативно-правових актів. Без чітких правил та норм робота буде проводитись на основі суб'єктивних рішень, які не завжди є правильними.

Правова база переміщених дітей є складною конструкцією та врегульовується Конституцією України. Виявлено, що в сучасних реаліях втрата батьків або опікунів, а також випадки психічних розладів у них є непоодинокими

випадками внаслідок масованих атак та економічної кризи. Зростають ризики експлуатації дітей або ж сублімації агресії на них. Дитина не зможе фізично протистояти негативному впливу. Проте держава захищає таких дітей за статтею 52 чітко вказано що будь-яка експлуатація та насильство переслідується законом, та обов'язок держави після надання безпеки, в подальшому реалізувати утримання та виховання цих дітей [20; 27]. В наших реаліях цей закон набув особливого значення, оскільки рівень допомоги який потрібен від держави значно виріс.

Наступним що можна згадати це є Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб». Який легалізує статус дитини-ВПО в державі та надає право на допомогу. Для соціального працівника є важливою стаття 7 цього закону, завдяки якій дитина отримує право на першочергове влаштування в дошкільні та загальноосвітні навчальні заклади, та стаття 9 яка гарантує право на єдність та сприяння воз'єднанню з батьками та отримання гуманітарної допомоги [34; 43; 25]. Вони надають більший спектр можливостей для соціального працівника та завдяки цьому він може взаємодіяти більш комплексно, а саме закривати освітні та матеріальні потреби.

Так як випадки переміщення за кордон також поширені, застосовуються міжнародні норми, наприклад Конвенція ООН про права дитини. Стаття 22 вказує що основним завданням є забезпечення належного захисту та гуманітарної допомоги, та сприяння знаходженню батьків чи родичів якщо в цьому є потреба, у випадку коли це неможливо, опікою та забезпеченням займається держава, стаття 38, своєю чергою, зобов'язує мінімізувати небезпеку дитині [19].

Враховуючи нові виклики, держава оновлює стратегію розвитку. У 2024 році було схвалено нову стратегію забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні розраховану до 2028 року, яка адаптована до сучасних потреб. У документі зазначено, що інтернати не можуть повністю забезпечити адаптацію евакуйованих дітей, тому пріоритетним став розвиток послуг у громадах [40]. Для соціального працівника це означає зміну пріоритету

адаптації дитини-ВПО з закритого закладу у відкритий соціум, де є умови для соціалізації та розвитку.

Соціальний захист та адаптація внутрішньо переміщених дітей є складним процесом, який не обмежується лише гуманітарною допомогою, а й потребує системної реабілітації [23]. Аналіз стресу доводить, що є необхідність фахового супроводу дитини на кожному з багатьох етапів: від первинного шоку до повної адаптації та соціалізації в новому середовищі. Ефективність забезпечується завдяки дотриманню принципів інклюзії та безпеки з використанням конкретних методів: індивідуального консультування, кейс-менеджменту та проєктної діяльності.

Висновки до першого розділу

У першому розділі було з'ясовано, що соціальний захист дітей-ВПО визначено як динамічну систему державних гарантій та громадських ініціатив, яка в сучасних реаліях набула особливого значення переходячи з пасивної моделі (виплати, гуманітарна допомога) в активну фазу соціальної інвестиції в майбутнє покоління. Адже пріоритетом є не тільки задоволення базових потреб, а й повернення дитини в соціум та можливість подальшої її реалізації як особистості.

За результатами проведеної роботи було з'ясовано сутність соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей. Детально розглянули головні особливості та механізми надання такої допомоги, звертаючи головну увагу на специфіку супроводу дітей-ВПО під час війни. Фактично це поєднання різних практичних заходів. Сюди входить забезпечення базових потреб, таких як безпечне житло, харчування чи одяг. Також надзвичайно важливою частиною є психологічна реабілітація, допомога з продовженням навчання у нових школах та сприяння соціалізації серед однолітків. Головна мета всієї цієї роботи полягає в тому, щоб допомогти дитині подолати пережитий стрес, адаптуватися в новій громаді та створити для неї максимально сприятливі умови для повноцінного

розвитку незважаючи на складні обставини. Розуміння цих процесів дає можливість не лише розкрити теоретичні аспекти проблеми, а й сприяє формуванню більш ефективних підходів до захисту та адаптації тих, хто був змушений покинути свої домівки через бойові дії.

Виявлено, що вимушене переміщення провокує розвиток «токсичного стресу», який посилюється через «емоційне зараження» від батьків, які не завжди розуміють як діяти. Процес адаптації складається з чотирьох послідовних етапів: шок, тривога, пошук ресурсів та інтеграції. Доведено, що ігнорування цих етапів призводить до дезадаптації, тому робота повинна проводитись на принципах безпеки, інклюзії та дитино-центрованості.

Визначено, що для ефективної підтримки варто використовувати декілька методів, що буде мати ефективніший вплив на дитину та її оточення. Наприклад завдяки методам групової терапії є можливість знайти нових друзів, які мають ті ж потреби та проблеми внаслідок чого вони можуть вирішувати проблеми разом та ділитися досвідом, а індивідуальні консультації ж, своєю чергою, допомагають знайти внутрішній ресурс та допомагають подолати стрес. Основне завдання соціального працівника в реалізації цих методів є кейс-менеджмент. Своєчасне залучення профільних служб оптимізує весь процес надання допомоги. Звісно ж без волонтерської допомоги не обійтись, бо державного бюджету на реалізацію всіх проєктів не вистачає, але якщо поєднувати ці фінансування, громади мають можливість створювати дитячі простори навіть в умовах скрутного державного фінансування.

Теоретичний аналіз підтвердив, що в Україні є необхідне правове та методичне поле для захисту дітей, але враховуючи масштаби проблеми потрібна більша кількість перевірок та експериментів дієвості цих механізмів на практиці, тому потрібно підібрати відповідний інструментарій для оцінювання, метою якого і є наступний розділ.

РОЗДІЛ 2.

ДІАГНОСТИКА РІВНІВ АДАПТОВАНOSTІ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ

2.1. Організаційно-методичне обґрунтування програми дослідно-експериментальної роботи

Ця дослідницька робота, спрямована на вивчення особливостей адаптації внутрішньо переміщених дітей у нових умовах життя та навчання, проводилась на базі Нововолинського ліцею №7. У дослідженні взяли участь діти шкільного віку 8-14 років з числа внутрішньо переміщених осіб, які перебували в процесі первинної соціально-психологічної адаптації до нового середовища.

Цей етап дослідження спрямований на встановлення рівня адаптації внутрішньо переміщених дітей до нових соціальних, освітніх та повсякденних умов життя. Його мета у визначенні поточного рівня їх адаптації. Для досягнення поставленої мети було здійснено: підбір діагностичних інструментів відповідно до віку та психологічних характеристик дітей, проведення діагностичної оцінки на основі наперед визначених критеріїв адаптації, систематизація отриманих даних, виявлення найбільш уразливих областей адаптації, що вимагають подальшої психологічної та соціальної підтримки.

Зазначимо, що усі учасники проживали у новому місці проживання не більше шести місяців. Цей період зазвичай вважається найбільш складним, оскільки під час нього присутні початкова дезорієнтація, порушення усталених життєвих моделей, значні зміни в соціальному оточенні та освітньому середовищі. А також часто цей час супроводжується підвищеною психоемоційною напругою та труднощами у міжособистісній взаємодії.

Для того, щоб була збережена об'єктивність та методологічна суворість дослідження, відповідно до встановлених стандартів, респонденти були поділені на дві групи. До експериментальної групи (ЕГ) входили внутрішньо переміщені

діти – саме їх результати аналізувалися для планування коригувальних та підтримуючих заходів, тобто програми соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей. Контрольна група (КГ) складалася з дітей зі схожими соціально-демографічними характеристиками, а от їх дані послужили основою для порівняльного аналізу показників адаптивності.

У цьому розділі представлено результати виключно етапу збору даних дослідження. Так, на цьому етапі, не застосовували жодні спеціалізовані психолого-педагогічні чи соціальні втручання, бо основна увага приділялася саме документуванню стану адаптації.

Для всебічної оцінки адаптації дітей розробили структуровану систему психодіагностичних методів. Ці інструменти підібрані таким чином, щоб вивчити різні аспекти процесу адаптації та уникнути надмірного психоемоційного навантаження чи ризику повторної травматизації. У ході дослідження виділили три основні критерії адаптивності: емоційно-психологічний, соціально-комунікативний та когнітивно-поведінковий.

Емоційно-психологічний критерій оцінювали за допомогою таких методик як: шкала впливу подій CRIES-8 [55]. Ця шкала спрямована на виявлення прихованих емоційних реакцій дитини на травматичний досвід. Використання цієї методики обумовлене її здатністю фіксувати специфічні прояви стресу, зокрема: підвищену тривожність, нав'язливі спогади, тенденції до уникнення травматичних переживань. Ця шкала також дозволяє оцінити найбільш глибинний психоемоційний стан дитини в умовах вимушеного переміщення та воєнних подій.

Також була використана шкала тривоги Спілбергера-Ханіна (дитяча версія) – для оцінки рівня тривожності та емоційної стабільності дітей нами використовувалася. Цей інструмент призначений для дітей молодшого та середнього шкільного віку. У рамках цього тесту є 2 підшкали: перша – це шкала стану тривоги (ситуативної/реактивної тривожності). Вона оцінює поточний стан тривоги, вимірюючи, як респонденти відчувають себе прямо зараз та фіксує суб'єктивні показники страху – напруження, нервозність, неспокій та збудження

вегетативної нервової системи. Цей стан виникає як емоційна реакція на стрес, який буває різним за інтенсивністю. Ситуативна тривожність відображає рівень хвилювання дитини у конкретний момент. Наприклад, перед контрольною, складним завданням чи перед якоюсь новою соціальною ситуацією.

Друга – шкала особистої тривожності і вона оцінює відносно стабільні аспекти особистості, такі як її схильність до занепокоєння, оцінка відчуття/стану спокою, впевненості та безпеки. Особистісна тривожність – це така межа, яка обумовлює схильність особи сприймати різні ситуації як потенційно загрозливі. При високій особистісній тривожності кожна з ситуацій є для неї стресом й викликає у цієї людини досить виражену тривогу. Також дуже висока особистісна тривожність корелює з емоційними і невротичними зривами та психосоматичними захворюваннями.

Інструмент складався з двох частин по 20 тверджень у кожній, де дитина самостійно оцінює відповідність описаних станів своїм відчуттям (наприклад: «я нервую», «мені спокійно»). Оцінка результатів здійснювалася через підрахунок суми балів для кожного типу тривожності. За отриманими показниками виділили три рівні: менше 30 балів свідчили про низьку тривожність або навіть емоційну байдужість. 31-44 бали – це помірна тривожність. А 45 і більше балів означали високий рівень тривоги і він потребує уваги психолога та іноді ще й спеціалізованого втручання. Мета застосування цієї шкали була у тому, щоб виявити дітей із підвищеною тривожністю та визначити на яких аспектах підтримки слід зосередитися у подальшій роботі з ними.

Проективний метод «Намалюй свій дім». Задля оцінки внутрішніх переживань та емоційного стану дітей використали різні творчі методики, зокрема і цей. Ця методика візуалізує суб'єктивне відчуття безпеки та психологічного комфорту дитини у новій обстановці. Інтерпретація малюнків заснована на цілому ряді факторів. В тому числі: розташування предметів, вибір дитиною кольорів та конкретні малі деталі, які показують емоційну напругу або навпаки спокій. За допомогою цієї методики, можливо виявити непрямі ознаки

тривожності або внутрішньої нестабільності, які не завжди видно за допомогою стандартизованих анкет.

Анкета «Я в новому місці». Вона була спрямована на самооцінку дитиною її рівня безпеки, комфорту та задоволеності навколишньою соціальною обстановкою. Тест має пункти, що стосуються почуття захищеності, легкості встановлення контакту з однолітками та дорослими, а також ступеня тривожності під час нових взаємодій. Цей метод дає уявлення про те, як дитина розуміє процес адаптації, а також виявляє конкретні проблемні моменти, які вимагатимуть додаткової підтримки з боку фахівців соціальної роботи.

Дослідження соціально-комунікативного критерію проводилося за допомогою таких діагностичних методик. Опитувальник «Сильні сторони та труднощі» (SDQ). Ця методика є коротким скринінговим інструментом і складається з 25 пунктів. Призначена вона для оцінки психічного здоров'я та поведінки дітей і підлітків віком від 2 до 17 років. Розроблений опитувальник Р. Гудманом. Він виявляє емоційні проблеми, поведінкові порушення, гіперактивність, складнощі у взаємодії з однолітками, а також прояви просоціальної поведінки. Інструмент має різні форми залежно від джерела інформації: для батьків і вчителів (для дітей віком 4-17 років) [45] та форму самооцінки для підлітків 11-17 років [46].

Оцінювання здійснювалось за п'ятьма шкалами: емоційні симптоми (наприклад, страхи, тривожність, самотність), поведінкові проблеми (наприклад, конфлікти з іншими, брехня, крадіжки), гіперактивність та неухважність (наприклад, непосидючість, легке відволікання), проблеми у взаємодії з однолітками (наприклад, усамітнення, цькування) та просоціальна поведінка (наприклад, готовність ділитися, турбота про інших). Опитувальник застосовується психологами, педагогами та батьками для документування поведінки дитини за останні шість місяців. За його допомогою можна отримати комплексну інформацію про соціально-поведінковий та емоційний стан дитини. А його використання у дослідженні саме внутрішньо переміщених дітей дає змогу виявити такі риси, як труднощі у соціальній взаємодії, емоційній регуляції

та готовності до навчання; оцінити сильні сторони дітей, які потім слугуватимуть ресурсом у процесі адаптації.

Соціометрія, аналізує структуру соціальних зв'язків усередині дитячої групи, виявляє моделі дружби, рівень інтеграції до колективу та навіть наявність соціально ізольованих членів. Процедура проведення соціометрії - це опитування дітей з проханням вибрати однолітків, з якими вони б хотіли навчатися чи займатися будь-якою іншою діяльністю. Із цими даними оцінюється комунікативність, ініціативність, ступінь участі у групових взаємодіях і навіть потенційні ризики соціальної ізоляції.

Когнітивно-поведінковий критерій досліджували з використанням низки діагностичних методик. Шкала суб'єктивного благополуччя. Вона дала змогу оцінити загальний рівень задоволеності дитини життям, відчуття контролю над власними діями та позитивне ставлення до нових обставин.

Опитувальник «Моє нове життя» зосереджувався на специфічних аспектах адаптації: на готовності дитини до навчання, її бажання брати участь у групових заходах та сприйнятті нового середовища – позитивному чи негативному.

Інтерв'ю з дитиною та значущими дорослими дає змогу отримати глибинну інформацію про суб'єктивне ставлення до змін, оцінити мотивацію, внутрішні бар'єри та ресурси для адаптації (Додаток Е).

Анкета «Мої стосунки з іншими» – для оцінки якості взаємодії дитини з однолітками та дорослими. Результати, отримані за її допомогою, продемонстрували щільність контактів між дітьми, підтримку у дитячому колективі та наявність конфліктів або вірогідність потенційних. Можна сказати, що цей інструмент всебічно оцінив соціальну активність дитини та її адаптивні здібності.

Для забезпечення надійності та об'єктивності отриманих із тестів результатів застосовувалися математичні та статистичні методи. Вони оцінювали міжгрупові відмінності та наявність статистично значущих закономірностей. Зокрема, для порівняння рівнів адаптації між двома групами

дітей-переміщених осіб (експериментальна група і контрольна група) використали непараметричний U-критерій Манна-Уїтні.

Тест Манна-Уїтні призначений для аналізування даних з двох окремих вибірок для оцінки різниці між двома умовами (або двома популяціями). Цей критерій дозволяє точно порівнювати розподіл навіть при досить невеликому розмірі вибірки і також у випадках, коли дані відхиляються від нормального розподілу.

Розрахунки для цього тесту вимагають, щоб окремі оцінки в двох вибірках були ранжовані. Оскільки тест Манна-Уїтні порівнює два розподіли (а не два середніх), гіпотези часто бувають розпливчастими. Гіпотези формуються з точки зору послідовної, систематичної різниці між двома порівнюваними методами впливу, а саме:

Нульова гіпотеза означає, що немає ніякої різниці між двома умовами. Отже, не існує тенденції, щоб ранги в одній умові були систематично вище (або нижче), ніж ранги в іншій умові.

Гіпотеза про наявність відмінності означає, що є різниця між двома умовами. Отже, оцінки в одній умові систематично вище (або нижче), ніж оцінки в іншій умові.

Вибір непараметричного критерію Манна-Уїтні для цього дослідження був обумовлений характеристиками вибірки та характером зібраних даних. Дослідження включало обмежену кількість дітей-переміщених осіб, тобто це обмежує – що наші можливості та не дозволяє застосовувати параметричні статистичні методи. Також, показники адаптації вимірювалися за порядковою шкалою, і нормальний розподіл не передбачався (а нормальний розподіл є ключовою вимогою для параметричного тестування). У таких умовах критерій Манна-Уїтні є умісним і методологічно обґрунтованим інструментом для виявлення відмінностей у психологічних та соціальних характеристиках між незалежними вибірками. Крім того, критерій Манна-Уїтні допомагає визначити, якою мірою емоційно-психологічні, соціально-комунікативні та когнітивно-поведінкові рівні адаптації різняться між групами, і об'єктивно виявити ті зони,

які вимагають подальшого професійного втручання фахівців із соціальної роботи.

Слід додати, що відсутність статистично значимих відмінностей за емоційно-психологічними та когнітивно-поведінковими критеріями – не слід інтерпретувати як свідчення про неефективність соціальної підтримки або як вказівку на те, що зовнішні фактори не впливають на процеси адаптації. Скоріше, можна сказати що ці результати відображають специфіку адаптації в умовах вимушеного переміщення.

Емоційні стани та механізми саморегуляції, як правило, розвиваються поступово і показують велику інерцію в порівнянні з соціально-комунікативною поведінкою. Соціальна активність і комунікативна участь зазвичай більш сприйнятливі до зовнішніх соціальних втручань, тоді ж як емоційна стабільність і здатність до саморегуляції вимагають більш тривалих періодів та більш індивідуалізованої психологічної підтримки.

У підсумку, на основі результатів вищеперерахованих опитувальників рівень адаптованості дітей ми умовно поділили на низький, середній та високий. Низький рівень характеризувався вираженими труднощами адаптації, підвищеним психоемоційним напруженням та проблемами поведінки. Середній рівень – наявністю ситуативних труднощів, які можуть бути потім подолані за умови помірної соціально-психологічної підтримки. І високий рівень, який свідчить про сформовану адаптацію до нового середовища, відсутність гострих стресових реакцій та позитивне бачення власного майбутнього.

2.2. Діагностика рівнів адаптованості внутрішньо переміщених дітей

У реаліях в Україні на сьогодні, інтенсивне переселення людей та соціальна нестабільність набуває особливої уваги. В тому числі, важливим є вивчення процесів соціальної адаптації внутрішньо переміщених осіб. Соціальна адаптація є процесом формування стійких соціальних зв'язків, включення до соціальних практик та встановлення ефективної взаємодії з приймаючою

спільнотою[21]. Саме тому для фахівців соціальної роботи розуміння особливостей цього процесу є важливим, особливо під час організації програм підтримки для попередження соціальної ізоляції.

Діагностика соціальної адаптації передбачала оцінку кількох взаємопов'язаних компонентів. Визначався рівень соціальної активності, участь у заходах, ініціативах спільноти, взаємодія із сусідами та колегами. Аналізувалася соціальна інтеграція, сила відчуття приналежності до спільноти, рівень довіри та характер міжособистісної взаємодії. Окремо оцінювався емоційний стан, почуття задоволеності, рівень тривожності та стресу, сприйняття соціальної підтримки (доступність цієї допомоги, отримання ресурсів і консультацій).

Визначення соціально-комунікативного критерію адаптованості внутрішньо переміщених дітей проводилося за допомогою соціометрії - методу який встановлює рівень взаємодії з однолітками, наявність дружніх зв'язків та активність участі у групових заходах.

Соціометричне дослідження здійснювалося шляхом безпосереднього спостереження за ігровими та навчальними ситуаціями і анкетування, під час якого кожна дитина зазначала, з ким із однолітків вона хотіла б виконувати спільні завдання чи брати участь у грі.

Отримані результати (див. табл. 2.1) дали змогу визначити структуру міжособистісних зв'язків у групі, виявити соціально активних та ізольованих дітей, простежити схильність до лідерства або пасивної позиції.

Для оцінки показників соціометрії застосовувався кількісний підхід: кожна взаємодія або вибір зараховувався як одиниця соціальної активності. Сумарна кількість балів відносила дитину до одного з рівнів соціальної адаптації – низького, середнього або високого.

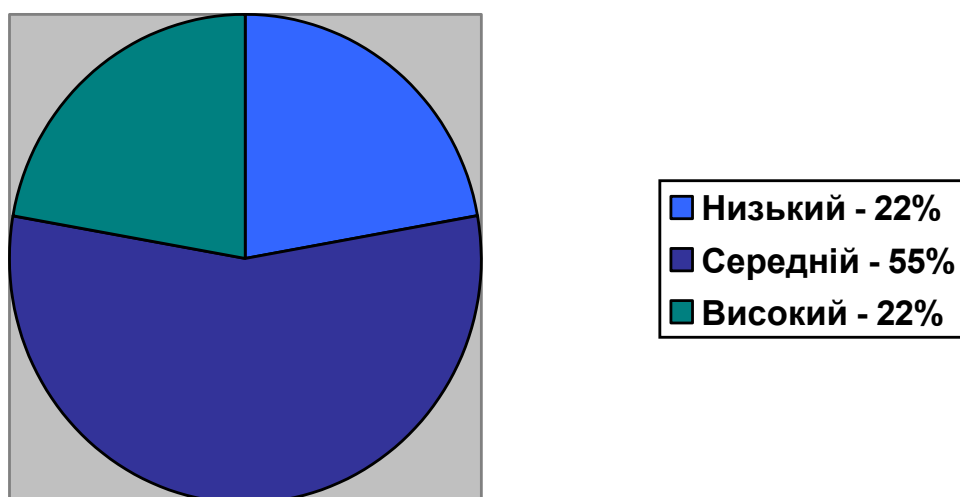
За допомогою цього «рейтингу» здійснювався подальший порівняльний аналіз даних.

Таблиця 2.1.

Соціометричні показники взаємодії дітей ВПО (кількість контактів).

Рівень адаптованості	Кількість дітей
Низький	9
Середній	22
Високий	9

Для наочного відображення розподілу отриманих результатів побудовано діаграму у відсотковому співвідношенні:

Рис. 2.1 Соціометричні показники взаємодії дітей ВПО у відсотках.

Результати свідчать, що переважна більшість дітей має середній рівень соціальної інтеграції, тобто характеризується наявністю обмеженого кола друзів та помірною участю у спільних активностях. Разом з тим незначна частина учасників належить до групи з низьким рівнем інтеграції. Це вказує на ізолюваність та труднощі у встановленні контактів. Тоді як окремі діти демонструють високий рівень, який проявляється активною взаємодією з однолітками та включеністю у групові заходи. Таке співвідношення показників підтверджує потребу у додатковій увазі до розвитку соціальної активності та розширення можливостей інтеграції у колективі.

Також у дослідженні використали анкету «Мої стосунки з іншими» (додаток А), що дає можливість встановити рівень включеності дитини у колектив, наявність дружніх зв'язків, особливості комунікативної активності та готовність до участі у групових заходах. Інструмент складається з 20 питань, кожне з яких оцінюється за шкалою від 0 до 2 балів: 0 балів відповідає варіанту «рідко» або «ніколи», 1 бал – «іноді», 2 бали – «часто» або «завжди».

Питання охоплюють такі аспекти, як кількість близьких друзів, частота контактів з однолітками, участь у групових іграх та спільних заходах, а також готовність надавати допомогу і звертатися за підтримкою.

Сумарна кількість балів визначає рівень соціально-комунікативної адаптації(див. табл. 2.2). Низький рівень у межах 0-14 балів характеризується труднощами у встановленні контактів, уникненням спільних активностей та пасивністю у спілкуванні. Середній рівень у межах 15-25 балів свідчить про наявність обмежених контактів і часткову участь у групових взаємодіях, що вказує на потребу у підтримці під час налагодження відносин. Високий рівень у межах 26-40 балів відповідає активній соціальній позиції, здатності вільно встановлювати контакти, брати участь у групових заходах та підтримувати однолітків.

Таблиця 2.2.

Розподіл респондентів за рівнями соціально-комунікативної адаптації.

Рівень адаптації	Кількість дітей
Низький	12
Середній	20
Високий	8

З метою візуалізації структури показників представлено діаграму з розподілом даних у відсотках:

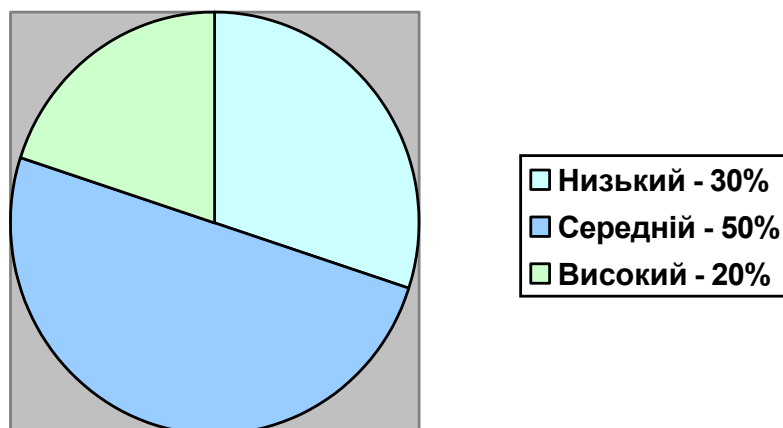

Рис. 2.2. Розподіл респондентів за рівнями соціально-комунікативної адаптації у відсотках

Низький рівень, що характеризується обмеженою комунікацією з однолітками, труднощами у встановленні дружніх контактів та униканням участі у спільних іграх і заходах – отримали 30 % опитаних. В цих дітей є ризик формування соціальної ізоляції, особливо в умовах нового середовища, де стабільні міжособистісні зв'язки ще не сформовані.

Середній рівень встановлено у 50 % дітей. Ця група має окремі дружні контакти, періодично включається у взаємодію з однолітками, проте не завжди виявляє стійку активність у колективі. Саме ця категорія пізніше буде розглядатися як основа для подальшої роботи, оскільки за наявності підтримки можливо підвищити рівень їх соціальної включеності.

Високий рівень зафіксовано у 20 % опитаних. Ці діти характеризуються вираженою комунікативною активністю, здатністю легко встановлювати контакти, брати участь у групових заходах та підтримувати однолітків. Цих опитаних можна розглядати як потенційно значущих учасників колективу, які сприяють формуванню сприятливого соціального середовища.

Наступним методом дослідження було спостереження педагогів і психологів як якісно-кількісний підхід до оцінки реальної поведінки дітей у групі. Інструмент охоплює активність у спільних іграх та заняттях, ініціативність

у взаємодії, готовність до надання і прийняття підтримки, реакції на появу нових однолітків, а також рівень співпраці та сформованість комунікативних навичок.

Спостереження здійснювалося під час ігрових та навчальних занять протягом двох тижнів(див. табл. 2.3). Оцінювання проводилося за трьома рівнями активності у межах 1-3 балів. Один бал відповідає пасивній позиції, униканню контактів та відсутності ініціативи. Два бали характеризують помірну активність, вибіркочу взаємодію та залежність від зовнішнього стимулу. Три бали відображають активну участь у спільній діяльності, ініціативність та підтримку однолітків.

Таблиця 2.3.

Розподіл респондентів за рівнями адаптації за результатами спостереження педагогів і психологів.

Рівень адаптації	Кількість дітей
Низький	10
Середній	22
Високий	8

Для кращого розуміння співвідношення результатів подано діаграму у відсотковому вираженні:

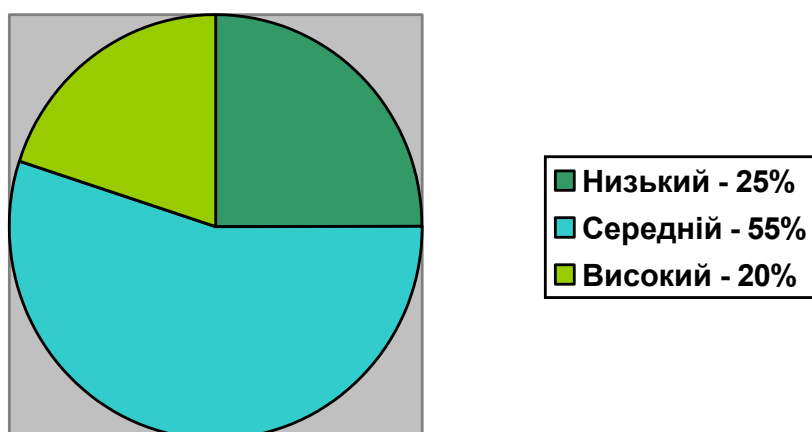

Рис 2.3. Розподіл респондентів за рівнями адаптації за результатами спостереження педагогів і психологів у відсотках

Низький рівень, який отримало десять дітей, характеризується пасивною поведінкою у групі, рідким ініціюванням контактів та неохочою участю в іграх і спільних завданнях. У них є значні труднощі у включенні до колективу, їм потрібна цілеспрямована підтримка з метою розвитку навичок соціальної інтеграції.

Середній рівень встановлено у двадцяти двох дітей. Більшість із них частково включена у соціальну взаємодію, має обмежену комунікацію з однолітками, не завжди проявляє ініціативу під час групових заходів. За наявності стимулювання – для цих дітей можлива більш активна участь у колективному житті.

Високий рівень зафіксовано у восьми дітей. Ця група характеризується активністю у спілкуванні, здатністю легко встановлювати контакти, ініціювати спільну діяльність та підтримувати однолітків. Вони є значущими учасниками групи, які сприяють формуванню сприятливої атмосфери співпраці.

На основі отриманих результатів підраховано загальний розподіл дітей за трьома рівнями адаптації: низьким, середнім та високим (див. табл. 2.4). Це зроблено, щоб в подальшому здійснити порівняльний аналіз та визначити співвідношення показників у межах групи.

Таблиця 2.4.

Узагальнений розподіл дітей за рівнями соціально-комунікативної адаптації (середнє значення трьох методик).

Рівень адаптації	Кількість дітей
Низький	12
Середній	22
Високий	6

Аналіз показників соціально-комунікативного критерію встановив наявність різних рівнів адаптації серед дітей з числа внутрішньо переміщених осіб. Низький рівень зафіксовано приблизно у 30 % респондентів, що характеризується обмеженою комунікацією, пасивністю у взаємодії з

однолітками та труднощами у включенні до колективу. В них є значна потреба у цілеспрямованій підтримці, також потрібно створити їм умови для розвитку соціальної активності і подолання бар'єрів у встановленні контактів.

Середній рівень встановлено у близько 55 % дітей і є найбільш поширеним у вибірці. Діти з середнім рівнем мають часткову соціалізацію, в них наявні окремі контакти з однолітками та періодична участь у групових активностях. Однак, їм теж необхідна додаткова увага, оскільки активність у колективних процесах у цієї групи не має стійкого характеру, а скоріше за все є вибірковою чи навіть тимчасовою.

Високий рівень адаптації зафіксовано у 15 % респондентів. Високий рівень означає виражену комунікативну активність, готовність до групових взаємодій та здатністю підтримувати інших учасників. Для таких дітей немає необхідності у додатковій допомозі.

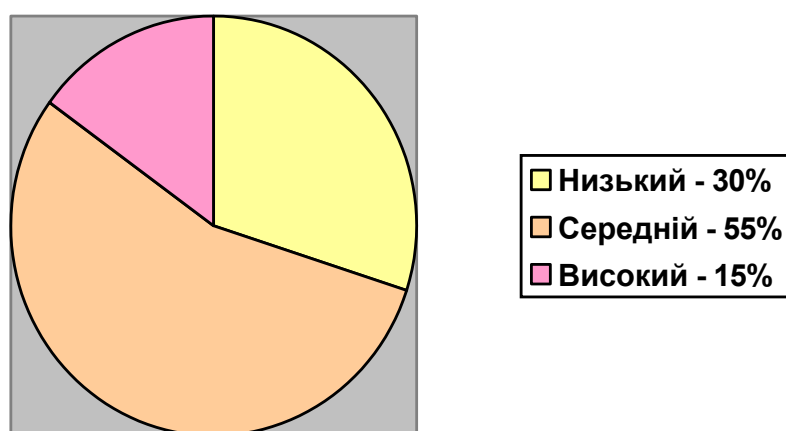

Рис. 2.4. Узагальнений розподіл дітей за рівнями соціально-комунікативної адаптації (середнє значення трьох методик) у відсотках.

Узагальнені показники соціально-комунікативного критерію вказують, що переважна частина дітей з числа ВПО належить до середнього рівня соціально-комунікативної адаптації, тобто у більшості дітей все ж є потреба у системному супроводі та стимулюванні їхньої активності. У частини вибірки присутній також і низький рівень, тому доцільно було б розроблення індивідуальних

соціально-корекційних програм, для розширення кола контактів та включення у спільну діяльність. Високий рівень у окремих дітей свідчить про те, що вони виступають ресурсною групою під час організації групових заходів та програм соціальної активізації.

Для оцінки емоційно-психологічного стану внутрішньо переміщених дітей використали кілька методик, спрямованих на встановлення рівня тривожності, відчуття безпеки та емоційної стабільності. Емоційна адаптація розглядається як один із показників успішної соціалізації та готовності до взаємодії у новому середовищі, тому детальний аналіз кожного інструменту важливий для встановлення груп дітей з різним рівнем емоційної напруженості і для визначення напрямів роботи з ними надалі.

Після оцінювання за шкалою тривоги Спілбергера-Ханіна у дитячій версії визначили рівні проявів ситуативної та особистісної тривожності у респондентів (див. табл. 2.5). Методика визначає, наскільки дитина відчуває хвилювання у конкретній ситуації, а також ступінь стійкої схильності сприймати обставини як загрозливі.

Таблиця 2.5.

**Розподіл дітей за рівнем тривожності за шкалою
Спілбергера-Ханіна (n = 40).**

Рівень тривожності	Кількість дітей
Низький	7
Середній	21
Високий	12

За результатами шкали близько 12 дітей, що становить 30 % вибірки, мали високий рівень тривожності, тобто у їх відповідях переважали прояви постійного хвилювання та орієнтації на підтримку з боку дорослих. У 21 дитини встановлено середній рівень, тобто у них наявні періодичних стресових переживань при збереженні часткової здатності до саморегуляції. Низький

рівень тривожності зафіксовано у 7 дітей; для них більш типовою є відносна емоційна стабільність та впевненість під час перебування у новому середовищі. Відсотковий розподіл результатів відображено у формі діаграми:

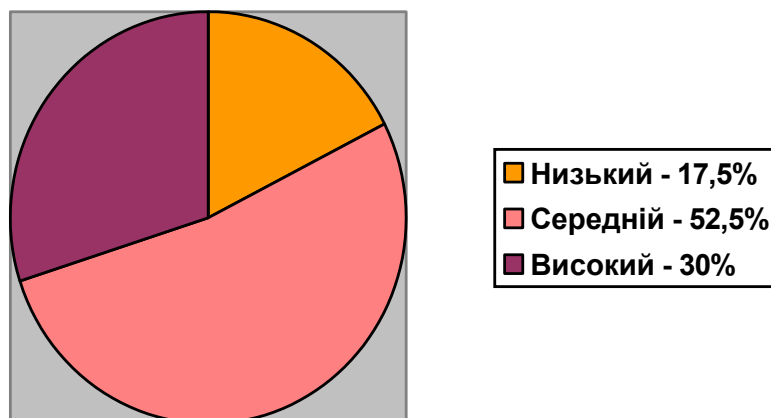

Рис. 2.5. Розподіл респондентів за рівнями адаптації за результатами спостереження педагогів і психологів у відсотках.

Із аналізу показників шкали тривожності бачимо, що переважна частина дітей з числа ВПО належить до середнього рівня, тобто у більшості наявні періодичні переживання та напруження при збереженні часткової здатності до саморегуляції.

У близько третини вибірки встановлено високий рівень, який потребує індивідуальної уваги та організації психологічної підтримки. Низький рівень у меншій частини дітей каже про те, що їх можна вважати більш-менш емоційно стійкими учасниками групи під час проведення спільних заходів.

Наступною у дослідженні використали методику «Намалюй свій дім» для встановлення особливостей емоційного стану та відчуття безпеки дитини у новому середовищі. Методика належить до проєктивних і через особливості малюнка визначає внутрішні переживання, ставлення до соціального оточення та рівень психологічного комфорту. Дитині пропонують намалювати власний дім і сім'ю та позначити простір, у якому вона відчуває себе спокійно і захищено. Аналіз здійснюється за такими параметрами, як розмір і пропорції зображення,

розташування персонажів, деталізація елементів, використання кольорів та наявність відокремлених частин композиції.

У межах цього тестування приблизно третина дітей продемонструвала ознаки емоційної напруженості та нестійкості, які проявлялися у відокремленому розташуванні фігур або зменшених зображеннях себе. Переважна частина учасників мала середній рівень адаптації, тобто часткове відчуття комфорту поєднувалося з потребою у підтримці дорослого. Найменша частина дітей належала до високого рівня емоційної стабільності - для них більш типовими є цілісні композиції, близьке розташування персонажів та виражена деталізація.

Після проведення опитувальника «Я в новому місці» оцінили суб'єктивне сприйняття дітьми власного становища у новому середовищі та рівень психологічного комфорту (див. табл. 2.6.). Інструмент спрямований на встановлення того, наскільки дитина відчуває себе включеною у нову соціальну ситуацію, як вона оцінює підтримку з боку дорослих і однолітків, а також власну здатність задовольняти потреби.

Таблиця 2.6.

Рівень емоційної адаптації за опитувальником «Я в новому місці».

Рівень адаптації	Кількість дітей
Низький	11
Середній	22
Високий	7

Розподіл отриманих показників додатково відображено у вигляді діаграми у відсотках:

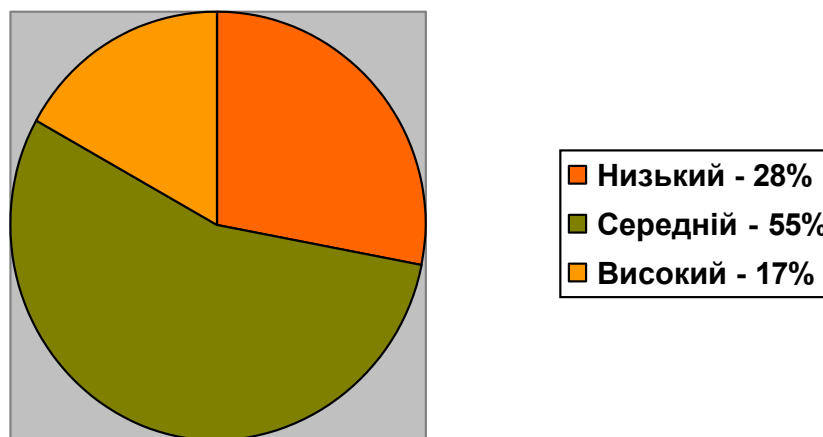

Рис. 2.6. Розподіл респондентів за рівнями адаптації за результатами спостереження педагогів і психологів у відсотках.

Результати оцінки емоційно-психологічного стану свідчать про те, що серед дітей ВПО переважає середній рівень емоційної адаптації, тобто у більшості дітей наявні періодичні прояви тривожності та часткова потреба у психологічній підтримці під час взаємодії у новому середовищі. У частини вибірки зафіксовано низький рівень адаптації, який супроводжується підвищеною емоційною напруженістю, труднощами у саморегуляції та включенні у соціальні ситуації. Високий рівень у меншій частині дітей відображає відносну емоційну стабільність та внутрішні ресурси для встановлення контактів у групі.

Оцінка емоційно-психологічного стану за шкалою CRIES-8 дала змогу встановити різні рівні реакцій на стресові події. Інструмент спрямований на визначення інтенсивності проявів тривожності, нав'язливих спогадів та прагнення уникати травматичних переживань у повсякденних ситуаціях.

За результатами тесту близько 28 % дітей мали низький рівень емоційної адаптації, з підвищеною тривожністю та труднощами соціального включення. Близько 55 % дітей належали до середнього рівня, у них наявні періодичні стресові переживання та часткова потреба у підтримці дорослих. Лише близько 17 % дітей мали високий рівень адаптації, із відносною емоційною стійкістю та здатністю самостійно підтримувати соціальні контакти (див. табл. 2.7).

Отримані результати ще раз доводять, що більшість дітей потребують системного супроводу та індивідуальної підтримки для зниження емоційної напруженості.

Таблиця 2.7

Розподіл за рівнями стресових реакцій за CRIES-8.

Рівень стресу	Кількість дітей
Низький	11
Середній	23
Високий	6

На основі отриманих даних близько 58 % дітей мали середній рівень стресових реакцій, часткову адаптацію та періодичні прояви напруження під час перебування у новому середовищі. У 28 % дітей зафіксовано низький рівень, із мінімальними симптомами тривожності та відносною емоційною стабільністю. Високий рівень встановлено у 15 % дітей, у яких наявні значні прояви тривожності, нав'язливі спогади та уникання соціальних контактів.

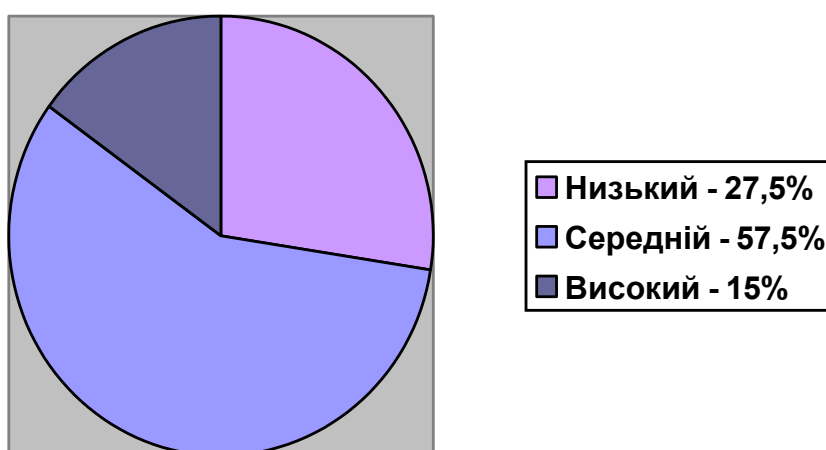

Рис. 2.7. Розподіл за рівнями стресових реакцій за CRIES-8.

За результатами шкали CRIES-8 більшість дітей ВПО перебуває у стані помірного стресового напруження, тому існує достатня потреба у системному

супроводі та заходах для підвищення відчуття психологічної безпеки(див. табл. 2.8).

Таблиця 2.8

Розподіл дітей за рівнями емоційно-психологічної адаптації (кількість учасників)

Рівень адаптації	Кількість дітей
Низький	13
Середній	21
Високий	6

Аналіз узагальнених результатів емоційно-психологічного критерію показує різноманітність рівнів емоційного благополуччя серед дітей ВПО. Низький рівень емоційної адаптації зафіксовано приблизно у 32 % дітей, із підвищеною тривожністю та невпевненістю у новому соціальному середовищі. Середній рівень охоплює близько 53 % респондентів, які мають частковий емоційний комфорт та потребують підтримки дорослих під час взаємодії у колективі. Високий рівень встановлено у 15 % дітей – емоційно стабільних та впевнених при спілкуванні з оточенням.

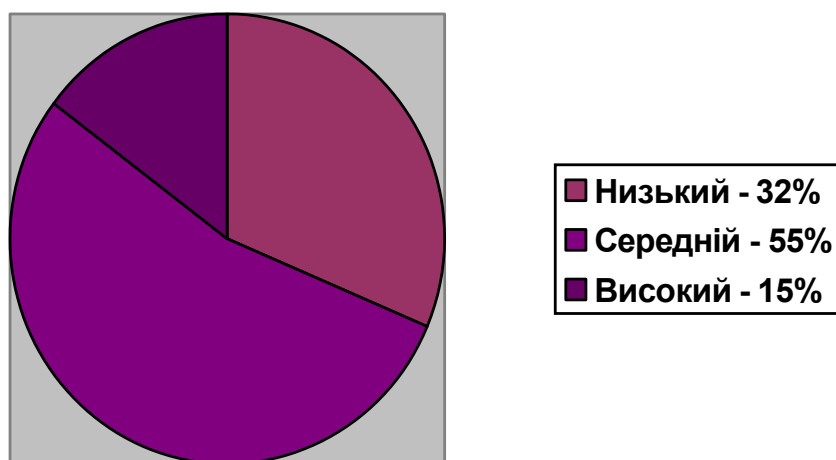

Рис. 2.8. Узагальнений розподіл дітей за рівнями емоційно-психологічної адаптації у відсотках.

Із узагальнення показників емоційно-психологічного критерію бачимо, що переважна частина дітей належить до середнього рівня емоційної адаптації, тобто у більшості дітей наявне часткове відчуття безпеки, стабільності та готовності до взаємодії у новому середовищі, проте є потреба у підтримці дорослих і фахівців соціальної роботи. Значна частина вибірки має низький рівень адаптації, із проявами підвищеної тривожності, небажанням включатися у нові соціальні ситуації та труднощами соціальної інтеграції. Високий рівень у окремих дітей відображає внутрішню стабільність та здатність ефективно взаємодіяти у колективі.

За результатами шкали тривоги Спілбергера-Ханіна у дитячій версії визначено рівні ситуативної та особистісної тривожності. Методика оцінює рівень хвилювання у конкретних ситуаціях та стійкість емоційної реакції на загрозливі обставини.

Близько 12 дітей, які становлять приблизно 30 % вибірки, мають високий рівень тривожності, у їх відповідях переважають постійне хвилювання та потреба у підтримці дорослих. У 21 дитини був середній рівень, із періодичними стресовими переживаннями при частковій здатності до саморегуляції. Низький рівень тривожності зафіксовано у 7 дітей в них відносно стійка емоційна стабільність та спокійніша, ніж у інших дітей, реакція на нові умови.

Аналіз когнітивно-поведінкових аспектів адаптації дітей ВПО має значення для оцінки сприйняття нового середовища, навчальної активності та здатності контролювати власні дії в умовах переміщення. Цей критерій пов'язаний з рівнем автономності, мотивації до взаємодії з оточенням та сформованості саморегуляції, як основних складових соціальної інтеграції у новий колектив(див. табл. 2.9).

Спочатку для оцінки когнітивно-поведінкових показників використали шкалу суб'єктивного благополуччя (додаток В). Інструмент призначено для дітей молодшого та середнього шкільного віку і він оцінює загальне відчуття

задоволеності життям, емоційний комфорт та рівень контролю над життєвими ситуаціями.

Таблиця 2.9.

**Розподіл дітей ВПО за рівнями когнітивно-поведінкової адаптації
(шкала суб'єктивного благополуччя, n=40)**

Рівень адаптації	Кількість дітей
Низький	8
Середній	24
Високий	8

Із показників когнітивно-поведінкового критерію бачимо, що переважна частина дітей ВПО має середній рівень адаптації, тобто у більшості дітей присутній певний комфорт у новому середовищі, готовність до навчальної діяльності та соціальної взаємодії, проте наявна потреба у підтримці дорослих для активнішого включення у діяльність. Аналіз даних показав, що близько 20 % дітей мають низький рівень адаптації. У цих дітей є пасивність, обмежена самостійність та труднощі у регуляції власних дій, із потребою у додатковій підтримці та організації індивідуальної роботи.

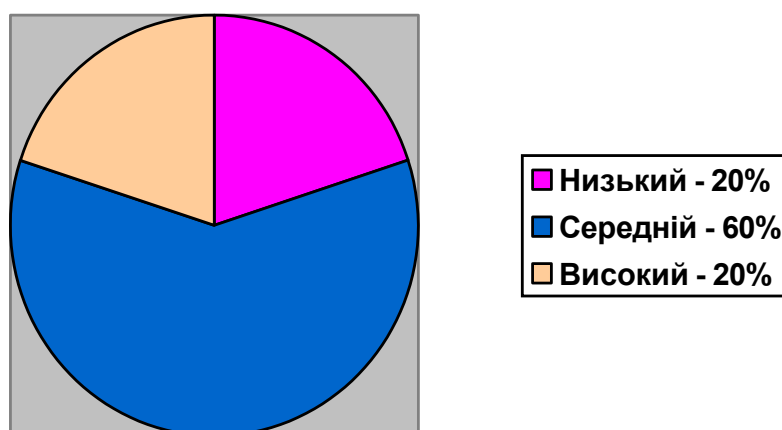

Рис. 2.9. Розподіл дітей ВПО за рівнями когнітивно-поведінкової адаптації у відсотках.

Ще 20 % дітей мають високий рівень когнітивно-поведінкової адаптації. У них переважає активна участь у навчальних і соціальних заходах, стабільне відчуття контролю над ситуацією та внутрішня впевненість. Такі діти є ресурсною групою під час організації спільних заходів та для підтримки інших дітей.

Далі використано опитувальник «Моє нове життя» як інструмент оцінки когнітивно-поведінкової адаптації дітей ВПО, їх ставлення до нового середовища, готовності до навчальної діяльності та відчуття контролю над власним життям (див. табл. 2.10). Опитувальник орієнтовано як на виявлення загальних тенденцій інтеграції дітей у нові соціальні умови, так і на визначення чи є потреба у додатковій підтримці.

Таблиця 2.10.

Розподіл дітей ВПО за рівнями адаптації за опитувальником «Моє нове життя» (n=40)

Рівень адаптації	Кількість дітей
Низький	7
Середній	26
Високий	7

Задля демонстрації частотного співвідношення результатів сформовано діаграму у відсотковому форматі:

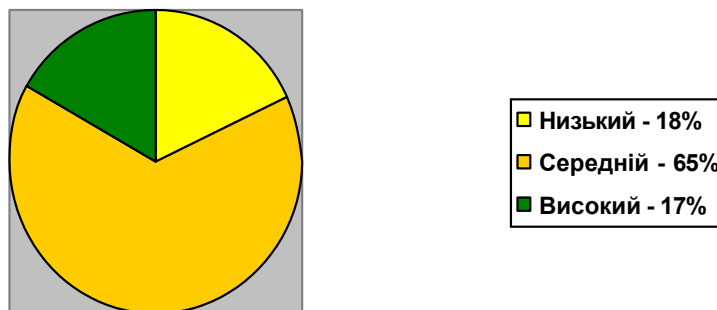

Рис. 2.10. Розподіл дітей ВПО за рівнями адаптації за опитувальником «Моє нове життя» (n=40) у відсотках.

Результати когнітивно-поведінкового критерію вказують, що переважна частина дітей має середній рівень адаптації, тобто у більшості є помірна готовність до навчальної діяльності, часткова впевненість у власних діях та нестабільна активність у новому середовищі. У частини вибірки зафіксовано низький рівень, небажання включатися у нові види діяльності, підвищений внутрішнім напруженням та обмеженою самостійністю у навчальних ситуаціях. Високий рівень у окремих дітей пов'язаний з активною позицією у колективі, внутрішньою впевненістю та більш швидким пристосуванням до нових умов.

Аналіз відповідей опитувальника «Моє нове життя» показав різні прояви ставлення дітей до навчання та соціального середовища. У бесіді фіксувалися особливості внутрішньої мотивації, здатності приймати рішення та долати труднощі під час адаптації.

Близько 65 % дітей мають середній рівень когнітивно-поведінкової адаптації. У цих дітей є часткова інтеграція у нове середовище, помірна готовність до навчання та періодичне планування власних дій, проте потреба у підтримці дорослих зберігається. Приблизно 18 % дітей мають низький рівень адаптації. У відповідях помітні небажання включатися у нову діяльність, висока тривожність щодо нових умов життя та обмежене відчуття контролю над власною поведінкою. Високий рівень адаптації зафіксовано у 17 % дітей. У цих дітей є внутрішня впевненість, самостійність у прийнятті рішень та активна взаємодія з оточенням. Такі діти виступають підтримкою для інших учасників групи під час організації спільної діяльності.

Останнім етапом проведено інтерв'ю з учасниками дослідження для отримання якісних даних про суб'єктивні переживання та оцінку власних можливостей у новому соціальному та освітньому просторі. Основні питання інтерв'ю подано у Додатку Д.

На основі аналізу відповідей дітей визначено три рівні когнітивно-поведінкової адаптації(див. табл. 2.11). Низький рівень приблизно у 25 % дітей, із низькою самостійністю, пасивністю у навчанні та труднощами у контролі життєвих ситуацій. Середній рівень приблизно у 60 % дітей, із частковою

готовністю до навчальної діяльності та соціальної взаємодії, проте потребою у підтримці під час планування діяльності. Високий рівень приблизно у 15 % дітей, із активною позицією, самостійністю та внутрішнім відчуттям контролю життєвих ситуацій.

Таблиця 2.11.

Розподіл дітей за рівнями когнітивно-поведінкової адаптації за результатами інтерв'ю.

Рівень адаптації	Кількість дітей
Низький	10
Середній	24
Високий	6

Із результатів інтерв'ю бачимо, що переважна частина дітей ВПО належить до середнього рівня когнітивно-поведінкової адаптації, тобто у більшості дітей присутня певна готовність до навчальної діяльності та взаємодії у колективі, проте зберігається потреба у підтримці дорослих для стабілізації активності.

Структуру отриманих даних представлено графічно через діаграму з відсотковим розподілом:

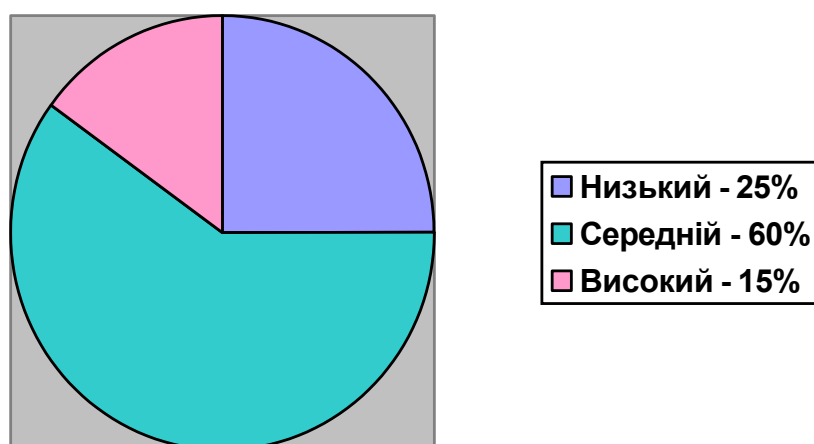

Рис. 2.11. Розподіл дітей за рівнями когнітивно-поведінкової адаптації за результатами інтерв'ю у відсотках.

Аналіз усіх даних щодо когнітивно-поведінкової адаптації дітей ВПО показує, що більшість учасників дослідження знаходяться на середньому рівні(див. табл. 2.12). Вони здатні адаптуватися до нового середовища, проявляють готовність до навчання, соціальної взаємодії та певний рівень контролю над власними діями, проте й також потребують підтримки дорослих та стимулювання для активної участі у колективних та навчальних процесах.

Таблиця 2.12.

Розподіл дітей за рівнями когнітивно-поведінкової адаптації.

Рівень когнітивно-поведінкової адаптації	Кількість дітей (n=40)
Низький	8
Середній	24
Високий	8

Близько п'ятої частини вибірки має низький рівень адаптації, вони пасивні у навчальній діяльності, мають досить обмежену ініціативність та труднощі контролю власної поведінки.

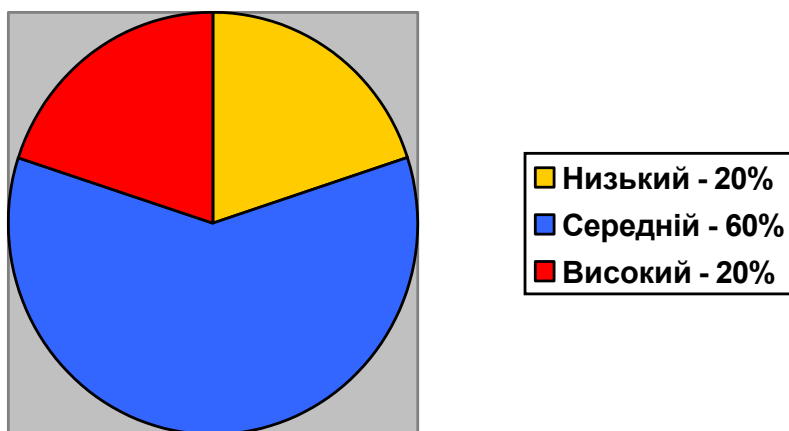

Рис. 2.12. Узагальнений розподіл дітей за рівнями когнітивно-поведінкової адаптації у відсотках.

Стільки ж, 20 % дітей, демонструють високий рівень адаптації, внутрішню впевненість, швидке прийняття нових умов та дуже активну позицію у колективі.

Когнітивно-поведінкова адаптація дітей ВПО переважно має середній рівень, із наявністю окремих дітей із високими та низькими показниками. У більшості дітей зберігається часткова готовність до навчальної діяльності та соціальної взаємодії, проте присутня потреба у системному супроводі, стимулюванні самостійності та організації індивідуальної роботи для підтримки інтеграції у нове середовище.

Для перевірки наявності різниці між групами дітей, залучених до соціальних ініціатив із підтримкою дорослих, та групою дітей без такої підтримки використано непараметричний тест Манна-Уїтні. Обраний підхід орієнтовано на порівняння розподілу балів за критеріями адаптації у двох незалежних групах та встановлення можливих відмінностей між ними.

За соціально-комунікативним критерієм діти, залучені до соціальних ініціатив, мають вищі показники комунікативної активності та включеності у групову взаємодію порівняно з дітьми без системної підтримки. Розрахунки статистики Манна-Уїтні показали $U = 100$, значення менше критичного рівня при $p < 0,05$. Різниця між групами підтверджує вплив участі у соціальних заходах на розвиток соціальної взаємодії та розширення кола контактів.

За емоційно-психологічним та когнітивно-поведінковим критеріями відмінності між групами менш виражені. Значення статистики U перевищує критичні межі, із рівнем значущості $p > 0,05$. На початковому етапі дослідження участь у соціальних ініціативах не супроводжувалася помітним зниженням тривожності або суттєвим зростанням когнітивно-поведінкових показників, тому зберігається потреба у подальшому супроводі дітей та підтримці розвитку емоційної стабільності і самоконтролю у нових умовах життя.

Серед 40 дітей ВПО більшість має середній рівень адаптації за всіма критеріями. За соціально-комунікативним показником 22 дитини мають середній рівень, 12 дітей низький рівень і 6 дітей високий рівень, із частковою інтеграцією

у колектив та потребою у підтримці дорослих. Емоційно-психологічний критерій фіксує 25 дітей із середнім рівнем, 8 дітей із низьким рівнем і 7 дітей із високим рівнем, із помірною тривожністю та відносною емоційною стабільністю. Когнітивно-поведінкова адаптація показує 24 дітей із середнім рівнем, 8 дітей із низьким рівнем і 8 дітей із високим рівнем, із різним ступенем готовності до навчальної діяльності та соціальної взаємодії.

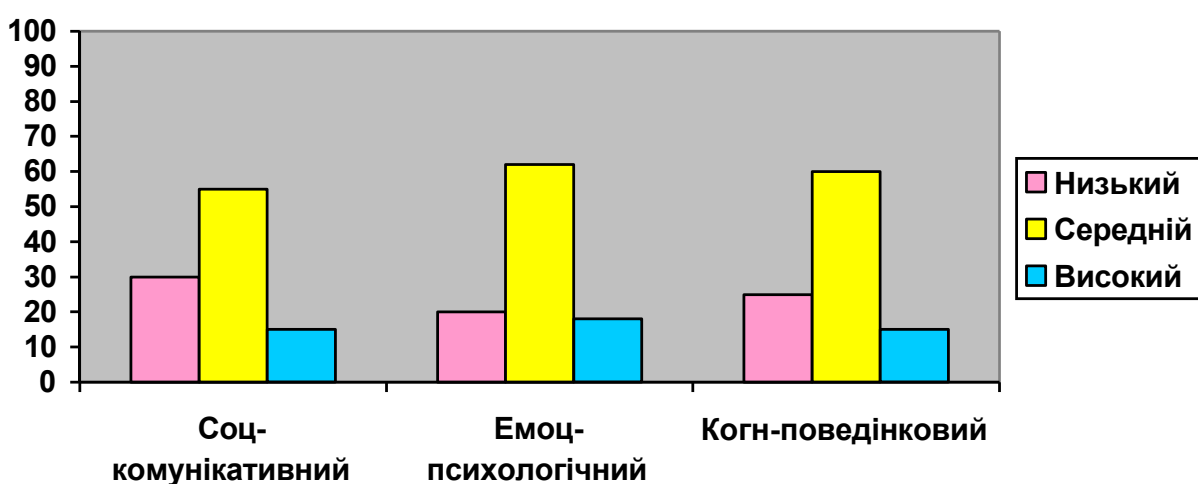

Рис. 2.13. Узагальнений розподіл дітей за трьома критеріями у відсотках.

В результаті, високий рівень адаптації зафіксовано у відносно невеликої частки дітей ВПО і ця група має сформовані навички соціальної взаємодії, емоційну стійкість та відносну самостійність поведінкових реакцій під час змін життєвого середовища. За соціально-комунікативним критерієм діти з високим рівнем адаптації мають активну участь у групових формах діяльності, ініціативність під час встановлення контактів з однолітками та здатність підтримувати взаємини без постійного втручання дорослих. У них легше входження у новий колектив, прийняття соціальних правил та норм, іноді виступають прикладом поведінки для інших дітей.

Емоційно-психологічна сфера дітей цієї групи відносно стабільна, рівень тривожності знижений і є базове відчуття психологічної безпеки у новому середовищі. У цих дітей помітна здатність усвідомлювати власні переживання,

реагувати на стресові ситуації без різких емоційних коливань та застосовувати адаптивні способи подолання труднощів.

За когнітивно-поведінковим критерієм високий рівень адаптації пов'язаний із сформованою навчальною мотивацією, готовністю опановувати новий матеріал, самостійністю у прийнятті рішень та відчуттям контролю над власними діями. Ці діти здатні планувати навчальну діяльність, відповідати за результати власної роботи та змінювати поведінку відповідно до вимог освітнього середовища.

Високий рівень адаптації не означає повної відсутності потреби у підтримці, проте в них є внутрішні ресурси для подолання адаптаційних труднощів. Представники цієї групи можуть залучатися до групових форм роботи як активні учасники та навіть як помічники під час організації заходів, щоб підтримувати позитивний соціально-психологічний клімат у колективі.

Середній рівень адаптації, зафіксований у більшості дітей, відображає стан часткової інтеграції у нове соціальне та освітнє середовище. У цих дітей присутні певні базові навички соціальної взаємодії, здатність виконувати навчальні вимоги, а також вміння підтримувати відносну емоційну рівновагу за умов зовнішньої підтримки. Проте внутрішня стабільність залишається нестійкою. На відміну від дітей без досвіду вимушеного переміщення, середній рівень супроводжується більшою чутливістю до стресових факторів, зниженою ініціативністю, нестійкою мотивацією та частішими проявами тривожності.

Збереження середнього або низького рівня адаптації створює ризики формування стійкої дезадаптації, розвитку вторинної тривожності, емоційного виснаження, соціальної ізоляції та зниження включеності у навчальні процеси. У перспективі можливе навіть закріплення пасивних моделей поведінки, обмеження соціальних контактів та зниження адаптаційного потенціалу дитини. Саме тому потрібна системна підтримка цієї категорії внутрішньо переміщених дітей.

На основі усіх результатів тестів виділено групу ризику, до якої належать діти з низьким рівнем адаптації хоча б за одним із критеріїв дослідження.

Наявність такої групи підтверджує різноманітність адаптаційних процесів серед дітей ВПО та різну ефективність стандартних форм групової підтримки для окремих учасників.

Найбільш вразливі діти групи ризику за емоційно-психологічним критерієм мають підвищену тривожність, емоційну нестабільність, знижене відчуття безпеки та труднощі саморегуляції. Саме цей критерій має найбільшу частку низьких показників і є найбільш чутливим до травматичного досвіду переміщення. За когнітивно-поведінковим критерієм у них помітна знижена автономність, пасивність у навчанні та труднощі планування власної діяльності, що ускладнює адаптацію в освітньому середовищі. Соціально-комунікативні труднощі проявляються в обмеженій ініціативності, униканні групової взаємодії та залежності від дорослого супроводу.

Виділення групи ризику має значення з огляду на можливість закріплення низького рівня адаптації з подальшим формуванням хронічної тривожності, соціальної ізоляції, зниження навчальної мотивації та розвитку дезадаптивних моделей поведінки. На відміну від дітей із середнім рівнем адаптації, представники цієї групи не мають достатньо внутрішнього ресурсу або підтримки колективу для компенсації труднощів, тому їм потрібен більш індивідуалізований супровід.

Загалом, результати показують: переважання середнього рівня адаптації серед дітей ВПО, наявність групи ризику з низькими показниками та групи з високим рівнем адаптаційних можливостей, на яку можна орієнтуватися під час організації групових заходів та підтримки інших дітей.

Висновки до другого розділу

Отже, проведений у другому розділі аналіз дозволив сформувати дослідницьку базу, до якої увійшли відповідні критерії, показники, рівні, методики і результати діагностики.

За основу оцінювання взято соціально-комунікативний, емоційно-психологічний та когнітивно-поведінковий аспекти. Відповідно до них сформовано систему вимірювання, яка дозволила чітко зафіксувати поточний стан учасників. Аналіз зібраних даних констатує, що переважна кількість досліджуваних перебуває на середньому рівні за всіма шкалами. Такий розподіл свідчить про незавершеність процесу інтеграції в нове соціальне середовище та об'єктивну потребу в систематичному фаховому супроводі.

Підтверджено наявність проблеми: діти-ВПО мають низький рівень адаптованості, особливо в емоційній сфері. На етапі первинного оцінювання зафіксовано стійку тенденцію до збереження підвищеної тривожності та емоційної нестабільності, що суттєво гальмує процес вільного спілкування. Аналіз когнітивно-поведінкового аспекту демонструє подібну динаміку, де значна частина учасників відчуває складнощі з пошуком внутрішніх ресурсів для розвитку автономності. Водночас порівняльний аналіз із застосуванням статистичного критерію Манна-Уїтні засвідчив достовірно вищі показники соціальної активності серед осіб, які вже залучені до певних ініціатив ($U = 100$, $p < 0,05$). Проте інші життєво важливі сфери функціонування залишаються вразливими і вимагають цілеспрямованої корекції.

На основі отриманих емпіричних даних виявлено потребу в цілісній програмі соціальної підтримки, спрямованій на відновлення безпеки, належності та активної участі. Фрагментарна допомога є недостатньою для досягнення стійкого позитивного результату. Максимальна результативність можлива лише за умови застосування комплексного підходу, який органічно поєднує соціально-педагогічну роботу з психологічними інтервенціями. Зважаючи на результати констатувального етапу, повністю обґрунтовано необхідність формувального експерименту. Його практична реалізація дозволить апробувати розроблений механізм впливу та створити сприятливі умови для успішної інтеграції дітей у новому середовищі.

РОЗДІЛ 3.

ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНА ПЕРЕВІРКА ЕФЕКТИВНОСТІ ПРОГРАМИ СОЦІАЛЬНОЇ ПІДТРИМКИ ВНУТРІШНЬО ПЕРЕМІЩЕНИХ ДІТЕЙ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ «ТУТ ТЕЖ МІЙ ДІМ»

3.1. Обґрунтування та впровадження програми соціальної підтримки «Тут теж мій дім»

Аналізуючи результати констатувального зрізу, який було проведено серед учнів Нововолинського ліцею №7, виявлено чітку тенденцію. Більшість дітей-переселенців віком від 8 до 14 років продемонстрували середній або низький рівень адаптованості. Цей факт став для нас головним рушієм для подальших дій. Щоб уникнути погіршення стану дітей та не чекати, поки вони самостійно подолають труднощі, було розроблено та впроваджено формувальну програму «Тут теж мій дім» (Додаток Ж).

Базовою метою запропонованої програми є допомога дітям зі статусом ВПО поступово адаптуватись до нових життєвих реалій [23]. Мета якого створити для них максимально безпечне, приймаюче середовище, в якому кожна дитина зможе сформувати міцне почуття належності до нової громади. Відповідно можна виділили три першочергові завдання: максимально знизити рівень внутрішньої тривоги, стимулювати нові соціальні контакти та закріпити позитивне ставлення до нового міста проживання.

Робота розрахована на 10 тижнів (Додаток Ж). Зустріч з групами відбувалась раз в тиждень, а самі заняття тривали від 60 до 90 хвилин залежно від настрою та втоми учасників. Щоб утримати дитячу увагу та не перетворити процес на звичайний шкільний урок, ми використовували такі методи, як групова взаємодія, творчі майстерності, різноманітна ігрова діяльність та обов'язкова фінальна рефлексія.

Програма впроваджувалась трьома кроками. Вступний етап тривав перші два заняття, метою якого переважно було знайомство та створення «Кола довіри», тим самим був знижений рівень психологічної скутості завдяки чому в них були побудовані довірливі відносини та дотримані правила поваги, а саме слухали інших та нікого не засуджували принаймні відкрито. Глибокий емоційний відгук викликала вправа «Мій дім у пам'яті». Діти малювали або розповідали про свої рідні домівки, що дало їм можливість безпечно виплеснути сум та побачити, що поруч є ті, хто відчуває схожі емоції. Також на цьому етапі було проведено вхідну діагностику стану групи.

Діагностика показала, що вони закономірно відобразили ту тенденцію, яку ми отримали під час опитування в другому розділі. Оскільки безпосередньо у програмі брали участь 25 дітей, було зафіксовано їх стартові показники для подальшого порівняння. Щоб отримати ці дані, було застосовано той самий комплекс діагностичних методик, який був детально обґрунтований на початку нашого дослідження.

За емоційно-психологічною сферою, який є найбільш важливим для нас, ми проводили вимірювання за допомогою дитячої версії шкали тривоги Спілбергера-Ханіна та шкалу впливу подій CRIES-8 [55], а також анкету «Я в новому місці» (додаток Б). Отримані результати підтвердили ефективність наших занять. Якщо до початку програми високу тривожність (низький рівень адаптації) мали 9 дітей (36%) середній рівень мали 12 учасників (48%) і лише 4 дитини (16%) мали високий рівень адаптації. Це демонструє, що попри гарні показники, вони вирішили відвідувати тренінг для власного розвитку та щоб допомагати іншим учасникам.

Соціально-комунікативну сферу ми оцінювали за допомогою соціометрії та результати анкети «Мої стосунки з іншими» (Додаток А). Низький рівень активності та яскраво виражені труднощі в комунікації виявили у 11 дітей (44%). Середній рівень також мало 11 учасників (44%), проявлялось це у обмеженому колі контактів в новому місці проживання. Разом з тим низький рівень комунікабельності та інтеграції в колективі мали лише 3 дитини (12%).

Когнітивно-поведінкова сфера мала кращі показники в порівнянні з іншими. Їх оцінку ми проводили за допомогою шкали суб'єктивного благополуччя (Додаток В) та опитувальника «Моє нове життя» (Додаток Д). Тут низький рівень самостійності та мотивації мали троє дітей (12%), середній рівень був у дванадцяти учасників (48%), а високий у десяти дітей (40%).

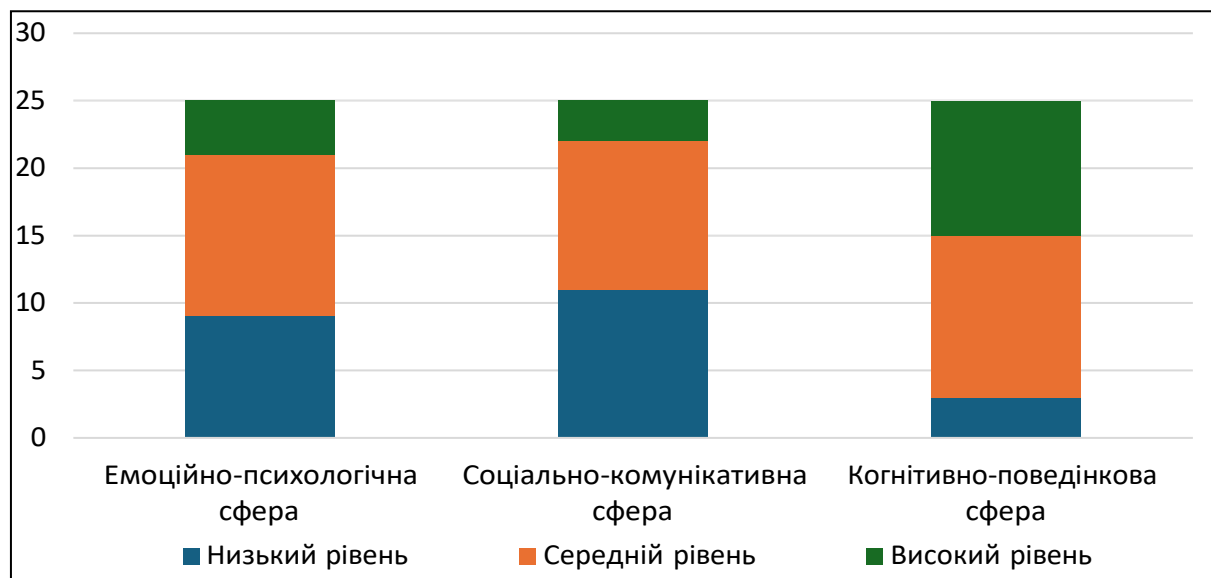

Рис. 3.1. Узагальнений розподіл дітей на початку реалізації програми.

Після збору та аналізу цих даних, наступним кроком став перехід до основного етапу роботи, який тривав з третього по восьму зустріч. Робота була максимально насиченою та активною, кожне заняття мало свою мету та вплив на сприйняття світу дітей та закріплення соціальних опор. Зміст зустрічей, покроковий хід та перелік матеріалів був внесений у додатки (Додаток Ж), але основна суть занять розписана по зустрічах.

Третя зустріч почалася з вправи «Безпечне місце». Враховуючи що за час знайомства вони не адаптувались повністю то задля покращення роботи ми використали методи арт-терапії, головна мета якої зняття фонові тривожності. Для цього їм було надано картон, пластилін та кольоровий папір, та вони почали моделювати свій ідеальний безпечний простір[8]. В процесі конструювання вони отримували внутрішнє відчуття безпеки візуалізуючи себе у цьому

просторі (сценарій вправи в додатку Е). Під час рефлексивного кола наприкінці зустрічі діти розповідали про свої макети безпечного простору, що надало їм відчуття безпеки та довіри внаслідок розмов.

Четверта зустріч мала тему «Хто мене підтримує?». Його фокус змістився на пошук внутрішніх та зовнішніх ресурсів. «Карта моєї сили» (сценарій вправи в додатку Е). Кожна дитина обводила свою долоню на аркуші паперу і на кожному пальці писала ім'я людини, улюбленої тварини або ж річ яка надає їй відчуття безпеки та спокою. Це допомогло дітям-ВПО візуалізувати свою мережу підтримки та усвідомити, що навіть у новому місті вони не залишаються наодинці з своїми переживаннями.

П'ята зустріч під назвою «Нові друзі – нові можливості» стала мостом для соціальної інтеграції. На цьому етапі до нашої експериментальної групи ми почали долучати місцевих учнів ліцею для спільних ігор на злагоду. Найбільш ефективною виявилась комунікативна гра «Павутина зв'язків» (сценарій вправи в додатку Е). Діти ставали у велике коло і передавали одне одному клубок яскравих ниток, по черзі називаючи своє ім'я та улюблене хобі. У результаті сформувалася наочна модель зв'язків, яка наочно продемонструвала, як багато мають спільного діти незалежно від статусу.

Шоста зустріч мала назву «Моє місто – мої історії». Воно було спрямоване на подолання відчуття чужорідності в новому населеному пункті. Ми працювали над спільним проєктом: створення великої інтерактивної карти міста. Місцеві діти розповідали про свої улюблені локації, а діти-переселенці клеїли стікери з місцями де вони вже бували і де їм сподобалось. Ця взаємодія стимулювала цікавість до нового середовища та формування позитивного сприйняття нового місця проживання.

Сьома зустріч з темою «Я можу допомогти» стала своєрідним психологічним проривом. Її мета перемістити фокус уваги дітей з позиції пасивних отримувачів допомоги на активну участь. Було залучено учасників до невеликої шкільної еко-ініціативи. Діти об'єдналися в мішані міні-групи (місцеві та ВПО) і разом майстрували годівнички для птахів, які потім розвісили

на території ліцею. Можливість зробити щось корисне для інших допомогло підвищити дитячу самооцінку та відчуття власної важливості.

Восьма зустріч завершувала основний етап програми і мала узагальнюючий характер. Було проведено її у форматі командного квесту на території школи. Щоб пройти станції з невеликими завданнями на логіку та спритність, дітям доводилось постійно домовлятися та допомагати одне одному задля прийняття спільних рішень. Фінальне рефлексивне коло цього заняття показало високий рівень згуртованості: учасники вже не ділились на «своїх» і «нових», а функціонували як єдина команда.

Цей інтенсивний блок занять дозволив нам створити міцний фундамент довіри та соціальної активності, що підготувало групу до фінального заключного етапу нашої програми.

Заклучний етап нашої програми охопив дев'яту та десятую зустрічі. Це був важливий період для підбиття підсумків та закріплення отриманих навичок. Незважаючи на обмежений час реалізації програми, етап пройшов ефективно, сформувавши позитивне сприйняття оточення та підґрунтя для подальшої успішної взаємодії.

Дев'ята зустріч була присвячена темі «Мій новий дім». Головним завданням цієї зустрічі стала творча презентація результатів нашої роботи. Учасники створювали тематичні колажі за допомогою власних малюнків та вирізок з журналів. Вони змогли візуалізувати своє теперішнє життя у місті (алгоритм цієї роботи є в додатку Е). Під час презентацій їх творчості ми ініціювали групову рефлексію «Що змінилося?». Діти по черзі пригадували з якими думками та емоціями вони прийшли на ці зустрічі та як вони почуваються зараз, їхнє сприйняття того, що подолання страхів у комунікації та знаходження нових друзів виявилось простішим, ніж вони уявляли, це залишило слід в подальшому житті. Також на цьому етапі, коли рівень довіри в групі був максимальним, ми виділили час для проведення фінальної діагностики. Діти заповнили ті самі анкети що й на початку програми. Завдяки відсутності стресу

та навантаження ми отримали максимально чесні та об'єктивні дані для подальшого аналізу.

Десята зустріч стала завершувальним етапом програми, тому вона проводилась без формальних вправ та задач. Учасники просто насолоджувались спілкуванням, грали в улюблені ігри по власній ініціативі. На завершення було проведено, прощальне «Коло довіри», де кожен міг сказати слова вдячності групі. Кожна дитина отримала сувеніри у вигляді наліпок Нововолинська. Це стане згадкою про їхні особисті успіхи та про те як вони можуть вирішувати свої труднощі.

Практичний досвід впровадження програми «Тут теж мій дім» довів, що системний та поетапний підхід надає найкращі результати. Поступовий перехід від опрацювання тривоги до активної соціальної взаємодії та реальних шкільних ініціатив дозволив дітям-ВПО м'яко але ефективно подолати внутрішні бар'єри. Завдяки поєднанню арт-терапії, комунікативних ігор та постійного зворотнього зв'язку нам вдалось перетворити розгублених дітей на згуртований колектив, готовий до повноцінного життя та розвитку у новому середовищі.

3.2. Аналіз та інтерпретація результатів експериментальної роботи

Після реалізації нашої десятитижневої програми «Тут теж мій дім», було проведено фінальний, контрольно-аналітичний етап нашого дослідження. Головна мета цього етапу полягала у тому, щоб об'єктивно виміряти ефективність проведених зустрічей і подивитись, чи дійсно психоемоційний стан та рівень адаптації дітей-ВПО змінився на краще. Для цього було проведено повторну діагностику експериментальної групи, до якої входило 25 осіб. Тут важливо уточнити, задля наукової достовірності та коректності результатів, ми використали ті самі психодіагностичні методики, що й на етапі констатувального експерименту. Тільки застосовуючи ідентичні інструменти

вимірювання до і після впровадження програми, було виявлено чисту динаміку змін та уникнули статистичних похибок.

Аналіз почався з емоційно-психологічного критерію, який мав найгірші показники на початку експерименту (див. табл. 3.1). Було використано шкалу впливу подій CRIES-8 [55], дитячу версію шкали тривоги Спілбергера-Ханіна та анкету «Я в новому місці» (Додаток Б). Результати контрольного зрізу були позитивними, адже на початку занять високий рівень тривожності (низький рівень адаптації) мали 9 дітей (36%), а після проходження програми цей показник впав утричі і склав лише 3 особи (12%). Ці троє дітей потребують більш глибокої індивідуальної роботи з психологом, але загальна тенденція групи є дуже позитивною. Більшість дітей тепер демонструють середній рівень адаптованості, а саме 13 дітей (52%), а найголовніше що кількість дітей з високим рівнем адаптованості зросла з початкових 4 осіб до 9 (36%).

Таблиця 3.1

Рівень емоційно-психологічного критерію в учасників програми

Рівень адаптації	На початку програми	Після програми
Низький	9	3
Середній	12	13
Високий	4	9

Окрім цифрових показників, була й помітна різниця в малюнках дітей, коли вони повторно виконували методику «Намалюй свій дім», було помітно, що майже повністю зникли темні кольори та агресивне штрихування з сильним натиском, які раніше свідчили про сильну внутрішню напругу та приховані страхи. Фігури людей на малюнках стали більшими та почали знаходитись ближче, що в психології малюнка однозначно трактується як позитивна динаміка. У щоденній поведінці класні керівники ліцею також помітили суттєві зміни: діти стали менш ворожими, значно менша кількість соматичних скарг (наприклад різкий біль у животі чи нудота перед контрольною роботою). Вони

навчилися застосовувати дихальні вправи, які ми вивчали на перших заняттях, і тепер спокійніше реагують на непередбачувані ситуації.

Аналіз динаміки соціально-комунікативного критерію, був повторно проведений за допомогою анкети «Мої стосунки з іншими» (Додаток А). Результати теж були ефективними (див. табл. 3.2). До впровадження програми 11 дітей (44%) мали яскраво виражені труднощі у спілкуванні та перебували в стані соціальної ізоляції. За 10 тижнів кількість дітей з такими проблемами скоротилось до 2 (8%) що є дуже прекрасним показником для нас. Середній рівень після програми мають 12 учасників (48%). Найбільш наглядним прикладом того, що робота була продуктивною та корисною є ріст кількості дітей з високим рівнем адаптації аж до 11 дітей (44%).

Таблиця 3.2

Рівень соціально-комунікативного критерію в учасників програми

Рівень адаптації	На початку програми	Після програми
Низький	11	2
Середній	11	12
Високий	3	11

Якісні спостереження за поведінкою дітей під час перерв повністю підтвердили ці цифри. Було зафіксовано, що учасники програми тепер самостійно ініціюють спільні ігри, не чекаючи що до них підійдуть і запропонують. Ті учасники, які спочатку сиділи окремо і відмовлялись брати участь в групових обговореннях, тепер вільно висловлюють свою думку без страху осуду та перестали соромитись просити допомогу.

Останнім ми оцінили когнітивно-поведінковий критерій, застосувавши шкалу суб'єктивного благополуччя (Додаток В) та опитувальник «Моє нове життя» (Додаток Д). Цей критерій відображає готовність дітей до навчання, самостійності та відчуття контролю над власним життям. Стартові показники в цій сфері мали хорошу статистику, але програма суттєво покращила ці цифри (див. табл. 3.3). Низький рівень мотивації та пасивність мали 3 дітей

(12%). Після програми такий рівень був лише в одного учасника (4%). Середній рівень після програми має 11 дітей (48%). Високий показник зріс з 10 (40%) до 13 осіб (52%). Це означає, що більшість групи готові до активної навчальної та позашкільної діяльності

Таблиця 3.3

Рівень когнітивно-поведінкового критерію в учасників програми

Рівень адаптації	На початку програми	Після програми
Низький	3	1
Середній	12	11
Високий	10	13

За спостереженнями підвищилась навчальна активність. Вчителі відзначають, що діти-ВПО стали частіше піднімати руку на уроках, вони не бояться зробити помилку при відповіді. Завдяки участі дітей в шкільних волонтерських ініціативах, діти зрозуміли що вони можуть впливати на навколишнє середовище. Це повернуло їм втрачене через переїзд відчуття суб'єктності.

Щоб остаточно підтвердити, що така різка позитивна динаміка не є випадковим збігом обставин або наслідком природнього плину часу, використано методи математичної статистики. Для порівняння результатів вхідного та вихідного тестування експериментальної групи було використано непараметричний U-критерій Манна-Уїтні [41].

Проведені розрахунки підтвердили значущість виявлених змін за всіма трьома критеріями ($p < 0,05$). Значення критерію є в зоні значущості, що дає нам право відхилити нульову гіпотезу. Отже, ми можемо науково обґрунтувати: саме цілеспрямована, систематична участь дітей у розробленій нами програмі «Тут теж мій дім» стала визначальним фактором їх успішної соціальної, комунікативної та емоційної адаптації.

Висновки до третього розділу

У межах третього розділу було проведено експериментальну перевірку результативності розробленої методики. З'ясовано та визначено, що процес інтеграції дітей-ВПО не може бути стихійним, оскільки пасивне очікування лише поглиблює дезадаптацію. Це підтвердило необхідність цілеспрямованого фахового втручання, реалізованого через спеціальну програму соціальної підтримки.

У підрозділах 3.1 та 3.2 визначено, що основою роботи стала програма «Тут теж мій дім». Її мета полягала у забезпеченні м'якої адаптації дітей-переміщених осіб через створення безпечного простору та формування відчуття приналежності до нового оточення. Для досягнення цієї мети ми розв'язали низку завдань: стабілізували емоційний стан учасників, знизили рівень тривожності та активізували їхню соціальну взаємодію з місцевими однолітками.

Етапи та методи впровадження охоплювали 10 тижнів і включали вступний, основний та заключний блоки. Практична робота базувалася на методах арт-терапії, ігрової діяльності, групової взаємодії та регулярних рефлексивних колах, що дозволило учасникам поступово розкритися.

Опис досягнень за критеріями демонструє чітку позитивну динаміку в стані експериментальної групи. Зокрема, за емоційно-психологічним критерієм кількість дітей із низьким рівнем адаптації скоротилася втричі (з 36% до 12%), що свідчить про відновлення почуття безпеки. Соціально-комунікативний показник зріс із 12% до 44%, що підтверджує подолання бар'єрів у спілкуванні.

Когнітивно-поведінковий аспект також покращився: високий рівень зріс із 40% до 52%, проявившись у підвищенні самостійності та мотивації.

Що є підтвердженням результативності – використання методів математичної статистики (U-критерій Манна-Уїтні). Розрахунки довели статистичну значущість змін ($p < 0,05$), що дозволяє стверджувати: програма «Тут теж мій дім» є цілком ефективною та дієвою.

Підсумовуючи інформацію, зазначимо, що системний підхід, який поєднує емоційну підтримку з активним залученням до життя громади, дозволяє успішно

нівелювати наслідки травматичного досвіду переміщення. Розроблена програма повністю виконала поставлені завдання та може бути рекомендована до використання у практичній діяльності соціальних працівників та освітян.

ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Узагальнення результатів проведеного дослідження дозволяє сформулювати наступні висновки.

1. З'ясовано, що соціальна підтримка досліджуваної категорії має розглядатися як багаторівнева система забезпечення прав, свобод, інтересів і базових потреб дитини, яка зазнала вимушеного переміщення внаслідок бойових дій, тимчасової окупації, насильства, загрози життю або руйнування житла. У ході теоретичного аналізу встановлено, що зміст соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей передбачає комплексний характер різних видів допомоги (соціальної, психологічної, медичної, освітньої, реабілітаційної тощо) в єдиній системі впливу на життєву ситуацію дитини. Саме тому соціальна підтримка має ґрунтуватися на міждисциплінарному підході, що передбачає узгоджену взаємодію фахівців соціальної роботи, педагогіки, психології, медицини, юриспруденції та публічного управління.

Визначено, що структура соціальної підтримки охоплює нормативно-правовий компонент (сукупність правових норм і гарантій, що регулюють захист прав та інтересів внутрішньо переміщених дітей), інституційний компонент (система державних, муніципальних, громадських і міжнародних суб'єктів, залучених до процесу підтримки), змістово-функціональний компонент (сукупність основних напрямів, видів і завдань соціальної підтримки), технологічний компонент (комплекс форм, методів і механізмів здійснення підтримувального впливу) і результативний компонент (сукупність показників та наслідків, що відображають ефективність соціальної підтримки), взаємодія яких формує цілісну модель допомоги переміщеним особам.

Проведено діагностику рівнів адаптованості дітей-переселенців. Емпіричне дослідження було організовано на базі Нововолинського ліцею № 7, а вибірку становили 40 дітей віком 8–14 років з числа внутрішньо переміщених осіб. Для всебічного вивчення стану адаптованості було виокремлено три основні критерії, а саме емоційно-психологічний, соціально-комунікативний і

когнітивно-поведінковий. Емоційно-психологічний критерій давав змогу виявити рівень тривожності, прояви внутрішнього напруження, труднощі саморегуляції та ознаки переживання травматичного досвіду. Соціально-комунікативний критерій дозволив оцінити особливості взаємодії з однолітками та дорослими, рівень включеності у групу, наявність підтримки у колективі та труднощі встановлення контактів. Когнітивно-поведінковий критерій характеризував готовність дитини до навчальної діяльності, здатність до планування, відчуття контролю над власним життям, ставлення до нового середовища та рівень активності у повсякденних практиках адаптації.

Для діагностики зазначених критеріїв було використано комплекс психодіагностичних методик, підібраних з урахуванням вікових особливостей дітей та необхідності уникнення повторної травматизації. Зокрема, для оцінювання емоційно-психологічного критерію застосовано шкалу впливу подій CRIES-8, яка дала змогу виявити приховані реакції на травматичний досвід, зокрема підвищену тривожність, нав'язливі спогади та тенденцію до уникнення болісних переживань. Для дослідження когнітивно-поведінкового критерію використано шкалу суб'єктивного благополуччя, опитувальник «Моє нове життя», інтерв'ю з дитиною та значущими дорослими, а також анкету «Мої стосунки з іншими», що дало змогу оцінити рівень задоволеності життям, готовність до навчання, ставлення до нового середовища, відчуття контролю, характер міжособистісних контактів і наявність конфліктних тенденцій.

На основі результатів діагностики рівень адаптованості дітей було умовно поділено на низький, середній і високий. Низький рівень характеризувався вираженими труднощами адаптації, підвищеним психоемоційним напруженням, соціальною скутою поведінкою та проблемами саморегуляції. Середній рівень засвідчував наявність ситуативних труднощів, які можуть бути подолані за умови цілеспрямованої соціально-психологічної підтримки. Високий рівень вказував на сформовану адаптацію до нового середовища, відсутність гострих стресових реакцій, достатню активність у соціальній взаємодії та позитивне бачення власного майбутнього. Результати

констатувального етапу показали переважання середнього і низького рівнів адаптованості за всіма критеріями, що свідчить про необхідність розроблення і впровадження спеціально розробленої програми соціальної підтримки.

3. На формуальному етапі експериментальної роботи теоретично обґрунтовано, розроблено та експериментально перевірено ефективність програми соціальної підтримки «Тут теж мій дім». Метою програми визначено сприяння м'якій соціально-психологічній адаптації дітей-ВПО шляхом створення безпечного приймаючого середовища, зниження тривожності та формування почуття належності до нової громади. Цільовою аудиторією програми стали діти віком 8–14 років з числа внутрішньо переміщених осіб, а до окремих занять залучалися місцеві однолітки, що посилювало інтеграційний потенціал програми. Тривалість програми становила 10 тижнів і включала 10 занять тривалістю 60–90 хвилин.

Структурно програма будувалася на поетапному підході. Вступний етап був спрямований на знайомство учасників, зняття первинної психологічної напруги та формування довіри. Наступні заняття орієнтувалися на зниження фонові тривожності, створення відчуття захищеності, розвиток емоційного самовираження, формування позитивних контактів між дітьми, включення у групову діяльність та закріплення почуття прийняття й причетності до нового середовища. Завершальний етап мав на меті підбиття підсумків, рефлексію досвіду участі та символічне закріплення позитивних змін у стані дитини.

У програмі було використано групову форму роботи, арт-терапію, ігрову діяльність, рефлексивні кола, вправи на розвиток довіри, емоційного самовираження та соціальної взаємодії. До основних методів і засобів програми належали вправи «Коло довіри», «Мій дім у пам'яті», «Передай емоцію», елементи вхідного і підсумкового тестування, використання малюнка, бесіди, групового обговорення, творчих матеріалів, бейджів, аркушів паперу, кольорових олівців, картонних коробок, природних матеріалів, клею та ножиць.

Результати контрольно-аналітичного етапу засвідчили позитивну динаміку за всіма критеріями адаптованості, адже реалізація програми сприяла

зниженню тривожності, покращенню комунікативної активності, зміцненню соціальної включеності, формуванню більш позитивного ставлення до нового середовища та загальному підвищенню рівня адаптованості внутрішньо переміщених дітей.

4. Розроблено практичні рекомендації щодо соціально-педагогічного супроводу дітей-ВПО. Зміст практичних рекомендацій ґрунтується на необхідності комплексного підходу до організації допомоги, що передбачає ранню діагностику труднощів адаптації, індивідуалізацію соціального супроводу, поєднання психологічної підтримки з освітньою та соціалізаційною роботою, активне залучення родини до процесу відновлення дитини, створення безпечного середовища у закладі освіти, розвиток комунікативних навичок, підтримку ініціативності та суб'єктності дітей-ВПО. Окрему увагу доцільно зосереджувати на підлітках як групі підвищеного ризику, оскільки саме підлітковий вік найбільш гостро реагує на вимушене переміщення, хронічний стрес, втрату контролю над життям і розрив соціальних зв'язків.

Отже, мету бакалаврської кваліфікаційної роботи досягнуто, а поставлені завдання виконано. Перспективи подальших досліджень пов'язуємо з розробленням і впровадженням диференційованих програм соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей з урахуванням віку, рівня адаптованості та тривалості пережитого травматичного досвіду.

ВИКОРИСТАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Безпалько О. В. Соціальна педагогіка: схеми, таблиці, коментарі : навч. посіб. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 208 с.
2. Бойко О. В. та ін. Соціальна робота з внутрішньо переміщеними особами в територіальній громаді. Київ : НУБіП, 2024. URL: <https://dglib.nubip.edu.ua/bitstreams/d72d75ac-b1ca-417f-ba0e-6d8ca60da4a7/download> (дата звернення: 14.11.2025).
3. Бочаров. Соціальна робота з дітьми ВПО. Миколаїв : ЧНУ ім. Петра Могили, 2024. URL: <https://krs.chmnu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/3395/1/Кваліфікаційна%20робота%20Бочаров.pdf> (дата звернення: 05.12.2025).
4. Важливі навички в періоди стресу: Ілюстроване керівництво. Київ : Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ), 2020. 128 с.
5. Введення у соціальну роботу : навч. посіб. / Т. В. Семигіна, І. М. Грига та ін. Київ : Фенікс, 2001. 288 с.
6. Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. В. Т. Бусел. Київ ; Ірпінь : Перун, 2005. 1728 с.
7. Вишневецький В. Психологічна адаптація вимушено переміщених осіб, жертв воєнних конфліктів. Воєнні конфлікти та техногенні катастрофи: історичні та психологічні наслідки : збірник тез II Міжнародної наукової конференції (м. Тернопіль, 21-22 квітня 2022 р.). Тернопіль : ТНТУ, 2022. С. 3-5.
8. Вознесенська О. Л. Медіарттерапія в роботі з травмами війни у дітей та підлітків. Простір арт-терапії. 2023. Вип. 2 (34). С. 10-19. URL: [https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741453/1/Блок_Збірник%202023%20%20\(34\)_немає%20обрізу%20\(1\).pdf](https://lib.iitta.gov.ua/id/eprint/741453/1/Блок_Збірник%202023%20%20(34)_немає%20обрізу%20(1).pdf) (дата звернення: 18.12.2025).
9. Градус українського суспільства під час війни : десята хвиля / Gradus Research. 2024. URL: <https://gradus.app/uk/open-reports/wartime-survey-ukrainian-society-tenth-wave/> (дата звернення: 10.01.2026).

10. Деякі питання виплати допомоги на проживання внутрішньо переміщеним особам : Постанова Кабінету Міністрів України від 20.03.2022 р. № 332. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/332-2022-%D0%BF#Text> (дата звернення: 15.02.2026).

11. Діти та війна: Аналітичний звіт про вплив конфлікту на становище дітей в Україні. Київ : Представництво Дитячого Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, 2024. 48 с. URL: https://www.unicef.org/ukraine/media/34986/file/CIAC_5.pdf (дата звернення: 08.11.2025).

12. Дуб В. Г. Соціокультурні характеристики ціннісних орієнтацій вимушених переселенців. Дрогобич : ДДПУ, 2024. URL: <http://ir.dspu.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/5174/1/Дуб%20В.Г.%20Стаття.pdf> (дата звернення: 22.01.2026).

13. Енциклопедія для фахівців соціальної сфери / за заг. ред. І. Д. Зверєвої. Київ ; Сімферополь : Універсум, 2012. 536 с.

14. Індекс майбутнього. Звіт за результатами дослідження благополуччя дітей в Україні / Kyiv School of Economics (KSE); Фундація Олени Зеленської. 2024. URL: https://kse.ua/wp-content/uploads/2024/05/UA_report.pdf (дата звернення: 05.02.2026).

15. Інноваційні педагогічні підходи адаптації переміщених українських дітей до нового освітнього середовища. Академічні візії. 2025. Вип. 42. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/download/1768/1651/1691> (дата звернення: 02.03.2026).

16. Капська А. Й. Соціальна педагогіка : підручник. Київ : Центр учбової літератури, 2009. 488 с.

17. Карпенко О. Г. Професійне становлення соціального працівника : навч.-метод. посіб. Київ : ДЦССМ, 2004. 164 с.

18. Качула С. В., Ковтун О. А. Сучасні виклики реалізації соціальної політики в умовах війни та післявоєнного відновлення та в контексті сталого розвитку. Аспекти публічного управління. 2025. Т. 13, № 2. С. 33-43.

19. Конвенція про права дитини : Міжнародний документ від 20.11.1989 р. (редакція від 16.11.2023). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text (дата звернення: 14.01.2026).

20. Конституція України : Закон України від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> (дата звернення: 11.02.2026).

21. Котух О. В. Психологічне благополуччя внутрішньо переміщеної особи: адаптація та інтеграція в нову громаду. Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія: Психологічні науки. 2023. № 1. С. 56-61.

22. Кудінова М., Кожанова Д. Психологічні особливості внутрішньо переміщених осіб: теоретичний аналіз проблеми. Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Психологія. 2024. Вип. 2 (63). С. 17-24. URL: <https://journals.maup.com.ua/index.php/psychology/article/view/3982> (дата звернення: 25.12.2025).

23. Магера Д. В., Демченко І. І. Особливості соціальної підтримки внутрішньо переміщених дітей в умовах воєнного стану. Ресурсно-орієнтоване навчання в «3D»: доступність, діалог, динаміка : збірник тез доповідей VI Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Полтава, 19-20 лютого 2026 р.). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2026. С. 469-471.

24. Міхєєв О. М., Шульга М. О. та ін. Адаптація. Енциклопедія Сучасної України. Київ, 2001-2023. URL: <https://esu.com.ua/article-42642> (дата звернення: 20.02.2026).

25. Наливайко Л. Р., Коршун Ю. О. Правовий статус внутрішньо переміщених осіб: теорія та практика. Дніпро : ДДУВС, 2025. URL: https://er.dduvs.edu.ua/bitstream/123456789/10814/1/Наливайко_Коршун_монографія-1.pdf (дата звернення: 10.03.2026).

26. Не залишатися сам на сам: як соціальна підтримка покращує наше психічне здоров'я. МН4У. URL: <https://www.mh4u.in.ua/shukayu-dopomogu/ne-zalyshatysya-sam-na-sam-yak-soczialna-p/> (дата звернення: 19.11.2025).

27. Основні права та гарантії внутрішньо переміщених осіб в Україні. Аналітично-порівняльне правознавство. 2025. URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/12/74-1.pdf> (дата звернення: 15.03.2026).

28. Основи реабілітаційної психології: подолання наслідків кризи : навч. посіб. / за ред. Л. О. Карамушки. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2018. 208 с.

29. Павленко В. М. Психологія цінностей: сучасні підходи та перспективи дослідження. Вісник ХНУ імені В. Н. Каразіна. 2018. Вип. 63. С. 10-15.

30. Павлюк Т., Середницька Л. Соціальна підтримка та соціальні послуги внутрішньо переміщеним особам в умовах війни. Економіка та суспільство. 2023. № 50. DOI: 10.32782/2524-0072/2023-50-6

31. Петришин Л. Й. Основні аспекти соціальної роботи з внутрішньо переміщеними особами. Соціальна робота та соціальна освіта. 2020. Вип. 2(5). С. 136-143.

32. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта : навч. посіб. Київ : ТОВ «Агентство «Україна», 2019. 300 с.

33. Про волонтерську діяльність : Закон України від 19.04.2011 р. № 3236-VI (редакція від 01.01.2024). URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3236-17/ed20240101/paraty_1#n25 (дата звернення: 12.12.2025).

34. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб : Закон України від 20.10.2014 № 1706-VII (редакція від 04.04.2025). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 18.01.2026).

35. Про забезпечення психологічного супроводу учасників освітнього процесу в умовах воєнного стану в Україні : Лист МОН України від 29.03.2022 № 1/3737-22. URL: <https://mon.gov.ua/npa/pro-zabezpechennya-psihologichnogo-suprovodu-uchasnikiv-osvitnogo-procesu-v-umovah-voyennogo-stanu-v-ukrayini> (дата звернення: 26.11.2025).

36. Про затвердження Державного стандарту соціального супроводу сімей (осіб), які перебувають у складних життєвих обставинах : Наказ Міністерства соціальної політики України від 31.03.2016 № 318. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0621-16#Text> (дата звернення: 22.02.2026).

37. Про затвердження Державного стандарту соціальної адаптації : Наказ Міністерства соціальної політики України від 18.05.2015 № 514. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0643-15> (дата звернення: 24.02.2026).

38. Про охорону дитинства : Закон України від 26.04.2001 № 2402-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2402-14#Text> (дата звернення: 28.02.2026).

39. Про соціальні послуги : Закон України від 17.01.2019 р. № 2671-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2671-19#Text> (дата звернення: 05.03.2026).

40. Про схвалення Стратегії забезпечення права кожної дитини в Україні на зростання в сімейному оточенні на 2024-2028 роки та затвердження операційного плану заходів на 2024-2026 роки з її реалізації : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 26.11.2024 р. № 1201-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1201-2024-%D1%80#Text> (дата звернення: 12.03.2026).

41. Психологічна енциклопедія / авт.-упоряд. О. М. Степанов. Київ : Академвидав, 2006. 424 с.

42. Психологічна стійкість, травма, відновлення. Хмельницький : НАДПСУ, 2025. URL: https://dspace.nadpsu.edu.ua/bitstream/123456789/5692/1/НАДПСУ_23.12.2025.pdf (дата звернення: 18.03.2026).

43. Путівник по законодавству щодо прав та обов'язків внутрішньо переміщених осіб в Україні. Київ, 2024. URL: <https://research.rada.gov.ua/uploads/documents/33301.pdf> (дата звернення: 14.02.2026).

44. Семигіна Т. В. Соціальна підтримка внутрішньо переміщених осіб: виклики для професійної соціальної роботи. Український соціум. 2015. № 2 (53). С. 65-70.

45. «Сильні сторони та труднощі» (SDQ). Версія для батьків або вчителів (4-17 років). SDQinfo. URL:

<https://www.sdqinfo.org/py/sdqinfo/b3.py?language=Ukrainian> (дата звернення: 21.01.2026).

46. «Сильні сторони та труднощі» (SDQ). Версія для самооцінки підлітків (11-17 років). SDQinfo. URL: <https://www.sdqinfo.org/py/sdqinfo/b3.py?language=Ukrainian> (дата звернення: 21.01.2026).

47. Соціальна робота в Україні : навч. посіб. / за заг. ред. І. Д. Зверевої, Г. М. Лактіонової. Київ : Центр навчальної літератури, 2004. 256 с.

48. Титаренко Т. М. Життєстійкість особистості: соціально-психологічний практикум : навч. посіб. Київ : Міленіум, 2018. 160 с.

49. Тупиця Н. О. Соціальна адаптація дітей ВПО у колективі закладу освіти. Умань : УДПУ, 2023. URL: <https://fspu.udpu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/12/Тупиця-Н.О..pdf> (дата звернення: 05.12.2025).

50. Тюптя Л. Т., Іванова І. Б. Соціальна робота: теорія і практика : навч. посіб. Київ : ВМУРОЛ «Україна», 2004. 408 с.

51. ФППСР: Матеріали досліджень. Чернівці : Чернівецький нац. ун-т ім. Юрія Федьковича, 2025. URL: <https://media.chnu.edu.ua/media/dfplyigu/2025-fppsr.pdf> (дата звернення: 09.02.2026).

52. Шайгородський Ю. Ж. Ціннісні орієнтації особистості: формалізована модель цілісного багатоаспектного аналізу. Соціальна психологія. 2010. №1 (39). С. 94-106.

53. «Школа офлайн»: як держава планує повернути 300 тисяч дітей до очного навчання. Міністерство освіти і науки України. 2024. URL: <https://mon.gov.ua/news/shkola-oflain-iak-derzhava-planuie-povernuty-300-tysiach-ditei-do-ochnoho-navchannia> (дата звернення: 22.03.2026).

54. Age-Related Reactions to a Traumatic Event. The National Child Traumatic Stress Network (NCTSN). URL: https://www.nctsn.org/sites/default/files/resources/age_related_reactions_to_traumatic_events.pdf (дата звернення: 10.02.2026).

55. CRIES-8 (Children's Revised Impact of Event Scale). Children and War Foundation. URL: https://i-cbt.org.ua/wp-content/uploads/2017/11/cries8_ukr_1.pdf (дата звернення: 29.10.2025).

56. Humanitarian Action for Children: Ukraine. UNICEF. 2024. URL: <https://www.unicef.org/media/150011/file/2024-HAC-Ukraine.pdf> (дата звернення: 15.01.2026).

57. IASC Guidelines on Mental Health and Psychosocial support in Emergency settings. Inter-Agency Standing Committee. Geneva, 2007.

58. Toxic Stress. Center on the Developing Child at Harvard University. URL: <https://developingchild.harvard.edu/key-concept/toxic-stress/> (дата звернення: 28.01.2026).

59. Ukraine Humanitarian Action for Children 2023. UNICEF. URL: <https://www.unicef.org/media/144901/file/2023-HAC-Ukraine-revised-Aug.pdf> (дата звернення: 04.02.2026).

60. Ukraine – Internal Displacement Report - General Population Survey Round 21 (October 2025). URL: <https://dtm.iom.int/reports/ukraine-internal-displacement-report-general-population-survey-round-21-october-2025> (дата звернення: 30.10.2025).

ДОДАТКИ

Додаток А.

Анкета «Мої стосунки з іншими»

Шкала оцінювання: «Ніколи» – 1 бал, «Іноді» – 2 бали, «Завжди» – 3 бали

1. У мене є друзі, з якими я проводжу час поза школою.
2. Мені легко заводити нових друзів у новому місці.
3. Коли мені потрібно допомогти, я можу звернутися до інших дітей.
4. Мені цікаво дізнаватися про те, що відбувається у житті моїх друзів.
5. Я часто ділюся своїми речами або ідеями з друзями.
6. Я беру участь у шкільних або позашкільних заходах разом з іншими дітьми.
7. Я часто граю або працюю разом із іншими дітьми у групових іграх чи проєктах.
8. Мені подобається працювати в команді.
9. Я охоче допомагаю іншим дітям під час спільних завдань.
10. Мені легко брати на себе роль лідера у груповій діяльності.
11. Я відчуваю себе комфортно, розмовляючи з іншими дітьми у класі або групі.
12. Я легко вирішуюю конфлікти з однолітками.
13. Я вмію висловлювати свої почуття іншим дітям.
14. Я слухаю інших дітей і поважаю їхню думку.
15. Я намагаюся допомогти іншим дітям, якщо бачу, що вони цього потребують.
16. Я відчуваю себе частиною колективу у новому місці проживання.
17. Мені подобається знайомитися з новими дітьми.
18. Я швидко звикаю до нових правил та розпорядку у групі або школі.
19. Інші діти звертаються до мене за порадою або допомогою.
20. Я відчуваю себе комфортно у спільних активностях, навіть якщо раніше не знав інших дітей.

Результати:

Низький рівень: 20-33 бали

Середній рівень: 34-49 балів

Високий рівень: 50-60 балів

Анкета «Я в новому місці»

Шкала оцінювання: кожне твердження оцінюється за 5-бальною шкалою:

0 балів – зовсім не так; 1 бал – переважно не так; 2 бали – частково так/частково ні; 3 бали – переважно так; 4 бали – повністю так.

1. Я відчуваю себе безпечно у своєму новому середовищі.
2. Мені легко знайти друзів серед однолітків.
3. Я можу розраховувати на допомогу дорослих, якщо мені потрібно.
4. Я почуваюся частиною групи або класу.
5. Мені комфортно відвідувати нове місце навчання/ігрову кімнату.
6. Я легко знаходжу спільну мову з іншими дітьми.
7. Я можу висловлювати свої почуття та думки без страху.
8. Я відчуваю підтримку від учителів або вихователів.
9. Мені подобається брати участь у спільних іграх та заходах.
10. Я не боюся пробувати нові види діяльності.
11. Я можу самостійно приймати рішення у нових ситуаціях.
12. Мені подобається взаємодіяти з новими дітьми.
13. Я відчуваю, що мене розуміють інші.
14. Я легко долаю труднощі у новому середовищі.
15. Я можу розповісти про свої потреби та бажання.
16. Я відчуваю, що можу впливати на те, що відбувається навколо.
17. Я зазвичай спокійний і не хвилююся через нові ситуації.
18. Мені цікаво дізнаватися про нових людей та правила.
19. Я відчуваю, що можу довіряти іншим дітям.
20. Я задоволений тим, як проходить мій день у новому місці.

Підрахунок та інтерпретація результатів:

0-29 балів – низький рівень адаптації: дитина відчуває тривожність, невпевненість, ізоляцію, потребує індивідуальної підтримки.

30-59 балів – середній рівень: часткове відчуття комфорту, можливість взаємодії, але потреба у супроводі дорослого або фахівця.

60-80 балів – високий рівень: дитина відчуває внутрішню стабільність, має позитивну соціальну взаємодію та готовність до самостійної інтеграції у нове середовище.

Шкала суб'єктивного благополуччя

Вкажіть, якою мірою ви згодні або не згодні з наведеними нижче твердженнями, використовуючи для цього наступну шкалу: 1 – повністю згоден; 2 – згоден; 3 – більш-менш згоден; 4 – важко відповісти; 5 – більш-менш не згоден; 6 – не згоден; 7 – повністю не згоден.

1. Останнім часом я був у хорошому настрої.
2. Моя робота тисне на мене.
3. Якщо у мене є проблеми, я можу звернутися до кого-небудь.
4. Останнім часом я добре сплю.
5. Я рідко сумую в процесі своєї повсякденної діяльності.
6. Я часто відчуваю себе самотнім.
7. Я відчуваю себе здоровим і бадьорим.
8. Я відчуваю велике задоволення, перебуваючи разом з сім'єю або друзями.
9. Іноді я стаю неспокійним з невідомої причини.
10. Вранці мені важко вставати і працювати.
11. Я дивлюся в майбутнє з оптимізмом.
12. Я охоче менше просив би інших про що-небудь.
13. Мені подобається моя повсякденна діяльність.
14. Останнім часом я надмірно реаую на незначні перешкоди і невдачі.
15. Останнім часом я відчуваю себе в прекрасній формі.
16. Я все більше відчуваю потребу в самоті.
17. Останнім часом я був дуже неуважний.

Ключ:

Прямі пункти (номер обраної відповіді прямо відповідає отримують бали): № 1, 3, 4, 5, 7, 8, 11, 13, 15.

Таблиця оцінювання прямих пунктів

Номер відповіді випробуваного на пункт	1	2	3	4	5	6	7
Присвоюється номер бал	1	2	3	4	5	6	7

Зворотні пункти (приписування балів номерам відповідей носить зворотний характер): № 2, 6, 9, 10, 12, 14, 16, 17.

Таблиця оцінювання зворотних пунктів

Номер відповіді випробуваного на пункт	1	2	3	4	5	6	7
Присвоюється номер бал	7	6	5	4	3	2	1

Підсумковий бал випробуваного по тесту дорівнює сумі балів за прямими та зворотними пунктами.

Обробка та інтерпретація РЕЗУЛЬТАТІВ

Шкала складається з 17 пунктів, зміст яких пов'язаний з емоційним станом, соціальним становищем і деякими фізичними симптомами. Відповідно до змісту пункти діляться на шість кластерів:

1. Напруженість і чутливість (2, 12, 16).
2. Ознаки, що супроводжують основну психоемоційну симптоматику (9, 14, 17).
3. Зміни настрою (1, 11).
4. Значимість соціального оточення (3, 6, 8).
5. Самооцінка здоров'я (7, 15).
6. Ступінь задоволеності повсякденною діяльністю (5, 10, 13).

Середній бал по тесту, переведений в стандартну оцінку за шкалою стенив (середнє значення – 5,5, стандартне відхилення – 2), є підставою для інтерпретації результатів тесту. Для перекладу сирих балів в стандартні оцінки використовується табл. 1.5.

Таблиця переведення балів в стандартні оцінки

Сирий бал	Стени	Сирий бал	Стени	Сирий бал	Стени
25	1	52	4	77	7
26	1	53	4	78	8
27	1	54	4	79	8
28	1	55	4	80	8
29	1	56	5	81	8
30	1	57	5	82	8
31	1	58	5	83	8
32	1	59	5	84	8
33	1	60	5	85	8
34	2	61	5	86	9
35	2	62	5	87	9
36	2	63	6	88	9
37	2	64	6	89	9
38	2	65	6	90	9
39	2	66	6	91	9
40	2	67	6	92	9
41	3	68	6	93	10
44	3	69	6	94	10
45	3	70	6	95	10
46	3	71	7	96	10
47	3	72	7	97	10

48	3	73	7	98	10
49	4	74	7	99	10
50	4	75	7	100	10
51	4	76	7		

Опитувальник «Моє нове життя»

1. Я відчуваю себе в безпеці у новому класі чи групі.
2. Мені легко знайти підтримку від дорослих, якщо потрібно.
3. Я знаю, до кого звернутися, якщо мені щось не зрозуміло або страшно.
4. Мені комфортно у моєму новому місці проживання чи навчання.
5. Я можу знайти друзів серед дітей у новому колективі.
6. Мені подобається гратися та працювати з іншими дітьми.
7. Я легко заводжу знайомства з новими людьми.
8. Я отримую допомогу від однолітків, коли мені це потрібно.
9. Я хочу брати участь у нових ігрових або навчальних активностях.
10. Я готовий пробувати нові завдання, навіть якщо спочатку важко.
11. Мені цікаво дізнаватися нове та навчатися в новому середовищі.
12. Я можу сам вирішувати, що робити у нових ситуаціях.
13. Я можу планувати свої дії у новому колективі.
14. Я впевнений, що можу впоратися з труднощами без сторонньої допомоги.
15. Я рідко відчуваю страх або тривогу у новому середовищі.
16. Коли я засмучений, я можу заспокоїти себе сам.
17. Я легко адаптуюся до змін у моєму житті та навчанні.
18. Мене не лякають нові або незвичні ситуації.
19. Я задоволений тим, як проходить мій день у новому колективі.
20. Я відчуваю себе щасливим у новому місці навчання або проживання.

Основні питання інтерв'ю

1. Як ти відчуваєшся у своєму новому середовищі?
2. Чи легко тобі знайти друзів та встановлювати контакти?
3. Чи подобається тобі навчання у новій школі?
4. Чи відчуваєш ти підтримку від вчителів і дорослих?
5. Як ти справляєшся з труднощами або стресовими ситуаціями?
6. Чи можеш самостійно планувати свій день або вирішувати завдання?
7. Чи відчуваєш, що контролюєш своє життя у новому середовищі?
8. Що тобі допомагає адаптуватися та почуватися впевнено?
9. Чи береш участь у позакласних чи групових активностях?
10. Які труднощі ти зустрічаєш у взаємодії з однолітками або дорослими?

Додаток Ж.

Програма підтримки внутрішньо переміщених дітей «Тут теж мій дім»

Мета програми: сприяти м'якій соціально-психологічній адаптації дітей-ВПО шляхом створення безпечного приймаючого середовища, зниження тривожності та формування почуття належності до нової громади.

Цільова аудиторія: діти віком 8-14 років з числа внутрішньо переміщених осіб (до окремих занять залучаються місцеві однолітки).

Тривалість програми: 10 тижнів (10 занять по 60-90 хвилин).

Формат роботи: групова взаємодія, арт-терапія, ігрова діяльність, рефлексивні кола.

№ з/п	Тема заняття	Мета заняття	Основні форми та методи роботи	Тривалість
1-2	Вступний етап: Знайомство та формування довіри	Зняття первинної психологічної напруги, знайомство учасників, встановлення правил роботи.	Вправи «Коло довіри», «Мій дім у пам'яті», розробка правил, вхідне тестування.	2 год
3	Безпечне місце	Зниження фонові тривожності, створення відчуття захищеності через арт-терапію.	Розминка «Передай емоцію», конструювання «Моя безпечна схованка», рефлексія.	1 год
4	Хто мене підтримує?	Візуалізація мережі соціальної та психологічної підтримки дитини, пошук внутрішніх ресурсів.	Вправа «Карта моєї сили» з малюванням, групове обговорення.	1 год
5	Хто мене підтримує?	Активізація комунікації, розвиток емпатії (з долученням місцевих дітей).	Гра «Правда чи дія», комунікативна вправа «Павутина зв'язків», рефлексія.	1 год
6	Моє місто – мої історії	Подолання відчуття чужорідності, знайомство з інфраструктурою нового міста проживання.	Створення інтерактивної карти міста, планування спільних прогулянок.	1 год
7	Я можу допомогти	Повернення дітям відчуття суб'єктності, власної значущості та підвищення самооцінки через корисну діяльність.	Майстрування та розвішування годівничок для птахів у мішаних міні-групах.	1 год

8	Командний квест	Згуртування колективу, розвиток навичок командної роботи та вирішення конфліктів.	Проходження квестових станцій з логічними та спортивними завданнями, рефлексивне коло.	1 год
9	Мій новий дім	Узагальнення позитивного досвіду проживання у новому місті, підготовка до завершення програми.	Проектна вправа «Колаж майбутнього», рефлексія «Що змінилося?», повторна діагностика.	1 год
10	Свято дружби (Заключне)	Емоційне завершення програми, закріплення позитивних спогадів.	Вільне неформальне спілкування, прощальне «Коло довіри», вручення сувенірів.	1 год

Заняття 1 та 2. Вступний етап: Знайомство та формування довіри

Мета: зняття первинної психологічної напруги, знайомство учасників, встановлення правил роботи.

Матеріали: бейджі, маркери, аркуші паперу А4, кольорові олівці.

Хід роботи:

1. Вправа «Коло довіри». Діти сідають у коло. Ведучий пропонує кожному написати своє ім'я на бейджі так, як би він хотів, щоб до нього зверталися. Далі група спільно розробляє правила поведінки (наприклад: говорити по черзі, слухати один одного, не сміятися з чужих розповідей). Правила записуються на ватмані і вішаються на стіну.

2. Вправа «Мій дім у пам'яті». Дітям пропонується намалювати або просто описати своє улюблене місце з минулого життя (свою кімнату, двір, парк). Кожен за бажанням розповідає про свій малюнок. Ведучий наголошує, що сумувати за домом – це нормально, і тут усі розуміють ці почуття.

3. Проведення вхідного тестування (заповнення анкет з Додатків А, Б, В, Г).

Заняття 3. Безпечне місце

Мета: зниження фонові тривожності, створення відчуття захищеності через арт-терапію.

Матеріали: картонні коробки різних розмірів, кольоровий папір, пластилін, природні матеріали (шишки, камінці), клей, ножиці.

Хід роботи:

1. Розминка «Передай емоцію» для зняття напруги.

2. Основна вправа «Моя безпечна схованка». Ведучий пропонує дітям уявити місце, де їм ніхто і ніщо не загрожує. Використовуючи надані матеріали, діти конструюють міні-макет свого безпечного простору. Це може бути кімната, будиночок на дереві або фантастичний замок.

3.Рефлексія. Діти по черзі показують свої макети і пояснюють, чому саме там вони почуваються безпечно.

Заняття 4. Хто мене підтримує?

Мета: візуалізація мережі соціальної та психологічної підтримки дитини, пошук внутрішніх ресурсів.

Матеріали: аркуші паперу, фломастери.

Хід роботи:

1. Вправа «Карта моєї сили». Кожна дитина кладе свою долоню на аркуш паперу і обводить її контур фломастером. На кожному з п'яти намальованих пальців дитина має написати ім'я людини (або намалювати тваринку, іграшку, улюблене заняття), яка дає їй відчуття спокою та радості. У центрі долоні дитина малює себе.

2. Обговорення. Ведучий допомагає дітям усвідомити, що навіть якщо вони переїхали, їхні ресурси та підтримка залишаються з ними (у вигляді дзвінків рідним, улюблених хобі чи нових знайомих).

Заняття 5. Нові друзі – нові можливості

Мета: активізація комунікації, розвиток емпатії. До цього заняття долучаються діти з числа місцевих жителів.

Матеріали: великий клубок яскравих товстих ниток.

Хід роботи:

1. Знайомство з новими учасниками через гру «Правда чи дія».

2. Вправа «Павутина зв'язків». Усі діти стають у велике коло. Ведучий бере клубок ниток, залишає кінець у себе і кидає клубок будь-якій дитині, кажучи: «Мене звати (ім'я), і я люблю (називає своє хобі чи мрію)». Дитина, яка спіймала клубок, намотує нитку на палець і кидає наступному, називаючи своє ім'я і хобі. Зрештою утворюється павутина.

3. Рефлексія. Ведучий пропонує злегка потягнути за нитки і відчувати, як усі пов'язані між собою. Робиться висновок, що спільних інтересів набагато більше, ніж здається на перший погляд.

Заняття 6. Моє місто – мої історії

Мета: подолання відчуття чужорідності, знайомство з інфраструктурою нового міста проживання.

Матеріали: великий роздрукований план-карта Нововолинська, стікери-наліпки, маркери.

Хід роботи:

1. Створення інтерактивної карти. Місцеві діти розповідають про найцікавіші локації міста (парки, спортивні майданчики, кінотеатри).

2. Діти-ВПО беруть стікери і клеять їх на ті місця, де вони вже встигли побувати і де їм сподобалося, або туди, куди вони дуже хочуть піти разом з новими друзями.

3. Обговорення планів на спільні прогулянки після школи.

Заняття 7. Я можу допомогти

Мета: повернення дітям відчуття суб'єктності, власної значущості та підвищення самооцінки через корисну діяльність.

Матеріали: пластикові пляшки або заготовки для дерев'яних годівничок, мотузки, ножиці, пташиний корм.

Хід роботи:

1. Ведучий обговорює з дітьми, що допомога потрібна не лише людям, а й природі, і що кожна дитина має силу змінити світ на краще.
2. Робота в мішаних міні-групах по 3-4 особи (місцеві та ВПО). Діти спільно майструють годівнички для птахів.
3. Практична частина. Вихід на територію ліцею та розвішування створених годівничок. Це дає дітям реальний результат їхньої праці.

Заняття 8. Командний квест

Мета: згуртування колективу, розвиток навичок командної роботи та вирішення конфліктів.

Матеріали: маршрутні листи, спортивний інвентар (м'ячі, обручі), картки із загадками.

Хід роботи:

1. Діти об'єднуються у дві команди. Їм видають маршрутні листи із 4-5 станціями, які розташовані на території школи.
2. Проходження завдань. Завдання побудовані так, що їх неможливо виконати самотійно (наприклад, перенести м'яч, затиснувши його між спинами двох учасників; розв'язати логічну головоломку всією групою).
3. Фінальне рефлексивне коло. Обговорення того, що разом долати перешкоди набагато легше.

Заняття 9. Мій новий дім

Мета: узагальнення позитивного досвіду проживання у новому місті, підготовка до завершення програми.

Матеріали: старі журнали з яскравими картинками, ватман, клей, маркери, ножиці.

Хід роботи:

1. Проєктна вправа «Колаж майбутнього». Діти спільно створюють великий колаж на ватмані. Вони вирізають картинки, які асоціюються у них з їхнім теперішнім життям і планами на майбутнє, і наклеюють їх.
2. Рефлексія «Що змінилося?». Діти пригадують своє перше заняття і діляться тим, як змінився їхній настрій та ставлення до нового міста.
3. Проведення повторної контрольної діагностики (заповнення анкет).

Заняття 10. Свято дружби (Заключне)

Мета: емоційне завершення програми, закріплення позитивних спогадів.

Матеріали: сувеніри (тематичні наліпки), солодощі.

Хід роботи:

1. Вільне неформальне спілкування. Діти самостійно обирають ігри, в які вони хочуть зіграти (з тих, що були на попередніх зустрічах).
2. Прощальне «Коло довіри». Кожен учасник по черзі тримає в руках іграшку-талісман групи і каже слова подяки своїм новим друзям за проведений час.
3. Урочисте вручення невеликих сувенірів на згадку.